

A

NORMATÍV ELVEK JELENTŐSÉGE

AZ ETHIKÁBAN.

(SZÉKFOGLALÓ.)

MEDVECZKY FRIGYES

LEV. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának ülésén 1889. jan. 14.)

BUDAPEST, 1889.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

Az ismeret különböző köreiből észlelt tény, hogy a gondolkodás az elméleti munkásság bizonyos forduló pontjain nem éri be az illető szakba vágó problémáknak hagyományos utakon haladó feldolgozásával, vagy alapjok igazolása nélkül föllépő új kísérletekkel, hanem tüzetes vizsgálat alá veszi az elméleti törekvésben kitűzött célok természetét és a járt utak használhatóságát. A mélyreható tudományos reflexió ezen stádiumában, a részletekben el nem merülő elmék úgyszólván szükségét érzik a tudományos birtokállapot revíziójának szükségesnek tartják tüzetesen megvizsgálni a kitűzött feladatok tartalmát, megoldásuk föltételeit, a szokásos eljárások horderejét. Methodologiai vizsgálatok vannak a napirenden, melyek a tudományos munka területének kimérését és megbízható eszközeinek megjelölését veszik célba.

Ez esetekben voltaképpen a tudományos alap és a vizsgálódás vezérlő elvei forognak kérdésben. Midőn ama methodologiai vizsgálatok megvalósíthatatlan célok eljítését és tévutak elhagyását eredményezik, evvel a tudományos munkásság folytonosságát, a célirányos tudományos kooperációt is biztosítják.

Ily vizsgálatok éppen a legújabb időkben a tudományos munkálkodás sok mezején foglalták el nagyobb mérvben (és foglalják el jelenleg is) az elméket. Ha itt teljesen eltekintենék a természettudományi és nevezetesen a biológiai szakok körében észlelt törekvésektől; mindenesetre utalhatnánk azon jelentős szerepre, melyet methodologiai vizsgálatok éppen a legújabb időben a szellemi élet tudományainak több mezején, nevezetesen a történelmi kutatás terén és a társadalmi tudományok különböző köreiből vittek. Utalhatnánk methodologiai vizsgálatokra, melyek ezen ismeretkörökben a tudományos munkásságnak egy új korszakát nyitották meg és e tudomá-

nyok physiognomiáját részben megváltoztatták. Utalhatnánk azon tudományos reformra is, melyet beható methodologiai vizsgálatok a philosophia terén (és kiváltkép a psychológiában) kezdeményeztek és elősegítettek.

Úgy látszik, hogy egy, e században egyideig némileg elhanyagolt philosophiai szak körében, t. i. az ethika terén is már érezték és mindinkább érzik ama vizsgálatoknak (a czélok és utak alapos revíziójának) szükségét. Hosszabb stagnáció után a rendszeres munka e téren új lendületet vett; az erre vállalkozó elmék pedig általában itt is kiváló gondot fordítanak a methodikai kérdések tisztázására. Methodologiai vizsgálatok itt is nagy mérvben igénybe veszik a gondolkozók figyelmét.

Ethikai kérdésekkel tüzetesebben foglalkozván, e dolgozatban néhány methodikai szempont megvizsgálását és e szempontok jelentőségének méltatását tettük feladatunkká.

Az első kérdés, melyre methodologiai vizsgálatunk útján akadunk, az ethikai elmélet sajátlagos (speciális tárgyainak természete által meghatározott) feladatára, az ethikai elveknek specificus jellemére s alakjára vonatkozik.

Első tekintetre nyilvánvaló, hogy e vitapont valóban alapvető jelentőséggel bír. Értenők, ha sokan megütköznének azon, hogy még ez is vitás pontot képezhet, hogy még a tulajdonképi cél felfogásában is mutatkozhatnak elvi eltérések.

Elvi eltérések és ellentétek általánosságban nem észlelhetők az ethikai érdekű alaptények vagy a jelenségek azon körének meghatározásában, melyhez az ethikai vizsgálódás tárgyai egészben véve tartoznak. Már a szóban forgó philosophiai szak különböző nevei (ethika, philosophia practica, moralphilosophia stb.) is félreérthetetlen módon jelölik az ide tartozó jelenségek körét. A vizsgálat és elmélkedés tárgyai ugyanis általában az emberi akarás és cselekvés köréhez tartoznak.

Sőt a kérdéses tények közelebbi meghatározásában sem mutatkozik lényeges eltérés vagy ellentét. Azt látjuk ugyanis, hogy a vizsgálódás speciális tárgyának nem minden tényleges (vagy minden lehetséges) akarást és cselekvést tekintik,

hanem az akaratnak meghatározott irányait és speciális jellegű cselekvésmódokat. Itt azon akaratirányokról és azon cselekvésmódokról van szó, melyekre a megítélésnél ily állítmányokat vonatkoztatunk: jó, gonosz, erkölcsös, erkölcstelen, jogos, jogtalan stb. Itt általában oly ítéletekről van szó, melyek helyeslést és rosszalást fejeznek ki; nem egyéni természetű tetszést vagy nem tetszést, hanem objektív jelentőségre vagy közérvényességre igényt tartó helyeslést és rosszalást.¹⁾

E téren általában oly akaratirányok és cselekvésmódok forognak kérdésben, melyeket közérvényes vagy közérvényeséget igénylő helyeslés (illetőleg rosszalás) kísér. A tudományos érdeklődés itt' azon kritériumokra irányú, melyek ily megítélést involválnak, és így az emberi törekvés becének objektív mértékére. E szerint az erkölcsi törekvés vezérlő elveinek vagy törvényeinek megállapítása általán elfogadott czélnak tekinthető.

Csaknem úgy látszik tehát, mintha az alap és a tulajdonképi czél nem állanának vita alatt. Mind a mellett az elvi ellentétek már a tudomány alapjának, czéljainak s útjainak közelebbi meghatározásánál is mutatkoznak.

A felfogások elvi különbsége mindenekelőtt épen amaz általános feladat értelmezésében érvényesül. Az etnikai elvek vagy törvények specifikus jellemének, úgyszólván ez elvek logikai alakjának felfogásában s meghatározásában, lényegileg különböző szempontokat veszünk észre. Itt látjuk az etnikai reflexió sajátzerű irányának és így az ethika sajátnemű (más ismeretkörökben el nem intézett) feladatának különböző felfogásait.

Milyen alakban jelentkeznek, a dolog természete szerint (a vizsgált jelenségek sajátságának megfelelőleg), a kérdéses elvek? Mit fejeznek ki ez elvek, vagy mit akarnak általánosságban kifejezni? Mire czéloz az etnikai ítélet? Mily alapmotívum határozza meg annak irányát? Miben nyer ez adaequat kifejezést, vagy mely alak felel meg annak a vezető motívumnak?

¹⁾ V. ö. *Henry Sidgwick*. *Outlines of the history of ethics*. (Second edition). London, 1888. ch. I. – O. *Liehmman* *Zur Analysis der Wirklichkeit*. 1876. III. A.

E kérdéseknek methodikai tekintetből alapvető jelentőséget kell tulajdonítanunk. Elintézésök módja határozza meg a tudományos munkásság álláspontját. Nyilvánvaló dolog, hogy itt egyúttal az ethikai elméletnek állása vagy megfelelő helye a tudományok rendszerében is szóban forog. A megpendített kérdés ugyanis másként is formulázható; t. i. úgy, a mint azt több, a methodikai kérdésekkel tüzetesen foglalkozó gondolkodó (a legújabb időben különösen *Wundt* is, rendszeres ethikai művében) tette.

Valóban itt az is kérdeztetik: a tudományoknak mely osztályához tartozik az ethika? Mily helyet jelölnek ki számára tárgyainak természete és az ethikai Ítéletnek sajátműtendentiája a tudományok rendszerében? A *descriptiv* és *explicativ* tudományszakok közé sorolandó-e az ethika, vagy pedig az ú. n. *normativ* tudományszakok közé, (t. i. azok közé, melyek bizonyos normákat vagy szabályozó elveket állapítanak meg)? Ez itt a kérdés.¹⁾

Az egész kérdés jogosultsága, komoly tudományos discussiónak a lehetősége épen az érintett megkülönböztetésen alapul. A ki ezt a megkülönböztetést, mely nem önkényes és subtilis metaphysikai föltevésekben gyökerezik, melyre a tu-

O. V. ö. *W. Wundt*, Ethik. Eine Untersuchung der Thatsachen und Gesetze des sittlichen Lebens. Stuttgart, 1886. – Tekintettel a *descriptiv* és *explicativ* szakok kapcsolatára és a *causalis* magyarázatra mint a vizsgálódás főcéljára, jobbra csak az *explicativ* és a *normativ* álláspontot emelik ki és ezeknek megkülönböztetését sürgetik. *Wundt*, a különbség lényegét következőképen határozza meg: »In der Bearbeitung wissenschaftlicher Aufgaben sind seit langer Zeit zwei von einander abweichende Standpunkte der Betrachtung zur Geltung gekommen: der *explicative* und der *normative*. Jener hat die Gegenstände in Bezug auf ihr thatsächliches Verhalten im Auge, das er durch die Verknüpfung des innerlich Verwandten oder des nach äusseren Merkmalen Zusammengehörigen dem Verständnisse näher zu bringen sucht. Dieser betrachtet die Objecte mit Rücksicht auf bestimmte Begeln, die an ihnen zum Ausdruck gelangen, und die er zugleich als Forderungen jedem einzelnen Objecte gegenüber zur Anwendung bringt. Dort gelten daher alle Thatsachen als gleichwerthige; hier werden sie geflissentlich einer Werthschätzung unterworfen, indem man entweder von dem abstrahirt, was den aufgestellten Begeln widerstreitet, oder letzteres ausdrücklich als ein. normwidriges dem normalen, die Begel bestätigenden Verhalten entgegenstellt.« (Id. m. Einleitung).

dományos gondolkodás irányainak s nézpontjainak jelentős sajátosságai ösztönöztek, nem ismeri vagy el nem ismeri; a ki ezt a megkülönböztetést alaptalannak vagy épenséggel képzelenségnek tartja; az ama (nézete szerint jogosulatlan szempontból kiinduló) discussió felett alapos vizsgálat nélkül – esetleg néhány gúnyos észrevétellel – napirendre térhet.

Csakhogy az, a ki azt a megkülönböztetést ignorálja, illetőleg semmisnek tekinti, az vagy nem látja, vagy brevi manu a tudományos gondolkodás köreiből kizárja a feladatoknak egy egész osztályát – az épen oly feladatokat zár ki, melyek úgyszólván arra hivatják, hogy szorosabb kapcsolatba hozzák az elméletet a gyakorlattal, a tudományt az étellel. Ama megkülönböztetésnek elejtése a tudományok egyes ágainak vagy szakmáinak, t. i. a szorosabb értelemben vett *gyakorlati* disciplinának kizárását involválná; szükségessé tenné az ú. n. »*műtanok*« kizárását, melyek, a jelenségek feltételeire vonatkozó vizsgálódás eredményei alapján, bizonyos műveletek (elméleti vagy gyakorlati működések) helyes keresztülvitelének elveit állapítják meg és melyek így megadják a mértéket, mely különböző eljárás módoknak objectív megítéléséhez megkívántatik.¹⁾

Yannak tudományszakok, melyek ezen tudományos törekvés tipikus eseteinek tekinthetők. Ilyen tudományos elmélet p. o. a *logika*, mely nem a képzetek tényleges lefolyásának leírását és magyarázatát adja, hanem tulajdonképi feladatának a helyes gondolkodás elveinek és formáinak megállapítását tekinti.

Más tudományokban mintegy a tudományos munkásság zárkövét képezi egy a »*műtan*« fogalma alá vonható »*alkalmazott*« rész, mely a jelzett értelemben *gyakorlati* feladatokat old meg. Az elméleti munkásság e szakok terén *normatív* határozatokban eulminál. E tudományok nem mondanak le ama gyakorlati feladatokról, melyekre az emberi elme érdeklődése

¹⁾ Bain a tudományok osztályozásának tárgyalása alkalmával röviden reflectál a gyakorlati tudományok sajátlagos szempontjára is. Lásd *Alexander Bain, Logic. Part. I. London, 1870. Introduction.* – V. ö. *Paulsen, System der Ethik. I.*

az élet bizonyos jelenségeinek vizsgálatánál végelemzetben szükségszerűleg irányúi.

Így p. o. a társadalmi tudományok egyes ágaiban olyan problémák merülnek fel, melyek szükségképen *normatív* elvek (a gyakorlati működés megítélésére és útbaigazítására alkalmas szempontok) kifejtéséhez is vezetnek. Hogy a legújabb korban mindinkább kifejlődő tudományszakok (p. o. a paedagogia) tanúságára ne is hivatkozzunk.

Olyan philosophiai írók, kik hajlamaiknál s érdeklődésök irányánál fogva nem találják kedvüket beható methodologiai vizsgálatokban, és azok, kik épen az utóbb említett tudományszakoknak nem szenteltek elegendő figyelmet, az ethika terén röviden végezhetnek a normatív elvek ügyével, így p. *Schopenhauer*, a kit hajlamai rendszerint a szabad metaphysikai elmélkedés útjaira vezettek, a kit az érintett gyakorlati szakok és nevezetesen a társadalmi tudományok kevésbé vonzottak, pusztá petitió principii-t lát *Kant* azon állításában, hogy az ethikában tárgyalandó törvények tartozást (Sollen) vagy kötelezettséget fejeznek ki, hogy erkölcsi szabályok az emberi törekvésnek bizonyos irányokat szabnak elő és ennél fogva a *normatív* elvek osztályához tartoznak.¹⁾ Ő igazolatlanul nyilvánítja *Kant*-nak azon (állítólag minden vizsgálatot megelőző) föltevését, hogy szoros értelemben *erkölcsi* törvények léteznek: és azt a meggyőződést fejezi ki, hogy

¹⁾ L. *Arthur Schopenhauer*, Die beiden Grundprobleme der Ethik. Dritte Auflage. Leipzig, 1881. – Grundlage der Moral. II. Kritik des von Kant der Ethik gegebenen Fundaments. §. 4. Von der imperativen Form der Kantischen Ethik. – A kritika kiinduló pontját itt *Kant*nak egy gyakran idézett hyperbolicus nyilatkozata képezi, melynek igazi értelmét gyakran félreismerték. A πρότον ψευδός ugyanis *Schopenhauer* nézete szerint *Kant* következő nyilatkozatában rejlik: »In einer praktischen Philosophie, wo es uns nicht darum zu thun ist, Gründe anzunehmen von dem, was *geschieht*, sondern Gesetze von dem, was *geschehen soll*, ob es gleich niemals geschieht, d. i. objectiv praktische Gesetze: da haben wir nicht nöthig, über die Gründe Untersuchung auszustellen, warum etwas gefällt oder missfällt. etc.« (Grundlegung zur Metaphysik, der Sitten. III. Abschnitt.). *Schopenhauer* ebben a felfogásban is petitió principii-t lát. »Wer sagt euch, dass es Gesetze gibt, denen unser Handeln sich unterwerfen *soll*? Wer sagt euch, dass *geschehen soll*, was *nie geschieht*?« (Grundlage der Moral §. 4.)

az etikában is be kell érni az adott viszonyoknak, a tényleg létezőnek, a tapasztalt eseményeknek magyarázatával.¹⁾

Schopenhauer azt tartja, hogy ez képezi egyáltalában a philosoph egyetlen lehetséges vagy keresztülvihető feladatát, és hogy ennél fogva a morálphilosoph-nak sem szabad más feladatra vállalkoznia. Fejtegetéseiből kivehető, hogy ő általában csak a jelzett feladatban látja a tudomány teendőjét.

A szabály, a tartozás, a kötelesség fogalmainak, (mint lényegileg erkölcsi fogalmaknak) alkalmazását a philosophiai etikában *Schopenhauer* igazolatlanak és helytelenek nyilvánítja. Arra utal, hogy a kérdéses fogalmak oly forrásokból kerültek az etikába, melyekből a philosophiai etikának egyáltalán nem szabad meríteni. Szemére veti *Kantnak*, hogy ama fogalmakat theologiai forrásokból és pedig első sorban a decalogusból merítette; arra utal, hogy az ebben előadott parancsolatok is kötelezettséget, tartozást fejeznek ki.²⁾ A népszerű materialisticus irodalom hatása alatt álló körökben ezt az összeállítást talán döntő érvnek (valamely tan hitelét lerontó érvnek) tekinthették; de a tudományos bizonyítás terén természetesen nem elégíthetett ki.

Kant etikai alapnézetének kritikája más gondolkodókat is az ethika ú. n. *imperativ* jellemének, azaz a *normatív elveknek* elvetéséhez vezetett. Itt különösen *ScMeiermacher* és *Herhart* etikai tanaira utalhatunk.

¹⁾ »Ich sage, im Gegensatz zu Kant, dass der Ethiker, wie der Philosoph überhaupt, sich begnügen muss mit der Erklärung und Deutung des Gegebenen, also des wirklich Seienden oder Geschehenden, um zu einem *Verständniss* desselben zu gelangen, und dass er hieran vollauf zu thun hat, viel mehr, als bis Heute, nach abgelaufenen Jahrtausenden gethan ist. Obiger Kantischer *petitio principii* gemäss wird gleich in der. durchaus zur Sache gehörenden Vorrede, vor aller Untersuchung angenommen, dass es rein *moralische Gesetz* gebe; welche Annahme nachher stehn bleibt und die tiefste Grundlange des ganzen Systems ist.« *Schopenhauer*. Id. h.

²⁾ »Die Eassung der Ethik in einer imperativen Form, als Pflichtenlehre, und das Denken des moralischen Werthes oder Unwerthes menschlicher Handlungen als Erfüllung oder Verletzung von Pflichten, stammt, mit sammt dem Sollen, unläugbar nur (!) aus der theologischen Moral und demnächst aus dem Dekalog.« *Schopenhauer*, Grundlage der Moral, §. 4,

Schleiermacher kiváltképp azon felfogás ellen küzd, mely bizonyos antagonizmust talál természeti hajlamok és erkölcsi törvények között. A tartozás és a kötelező szabály vagy parancs fogalmainak alkalmazását nem tartja igazoltnak. Azt tartja, hogy az erkölcsstani elvek sem követelést, sem tanácsot nem fejeznek ki · hogy azok nem ölthetnek imperatív vagy consultatív alakot. Az etikában is a történelmi stílust, az elbeszélő alakot tartja jogosultnak.¹⁾ *Herbart* is elveti az imperatív alakot. A gyakorlati (erkölcsi) minta-fogalmak vagy ideák kifejtését s értelmezését tűzi ki feladatul.²⁾

Úgy látszik, hogy e gondolkodók éppen néhány, a normatív elvek jogosultságáról tanúskodó tényezőt nem méltattak teljes mértékben. De másfelől tagadhatatlan, hogy érvelésök módszere és tenora lényegesen különbözik a *Schopenhauer* kritikájának módszerétől és tenorától. Egyikök sem hajlandó az erkölcsi szabályok és kötelezettségek fogalmaival oly könnyedén bánni, mint *Schopenhauer*, a ki (*Kant* tanának gúnyos célzásokban és túlzásokban bővelkedő bírálatában) már abból a körülményből is, hogy a szabály és a kötelezettség fogalmai jogban és vallásban is előfordulnak, teljesen igazolatlan következtetéseket von le, melyek azt mutatják, hogy a kíméletlen kritikusk ama fogalmaknak különböző alakulásait s alkalmazásait nem vizsgálta nagyon alaposan. *Schleiermacher* és *Herbart* természetesen nem gondoltak arra, hogy a jelzett körülmény a vitában döntő érvül szolgálhatna; vagy hogy egy elméletnek hitelét a tudományos gondolkodásban leronthat-

¹⁾ L. F. *Schleiermacher*, Entwurf eines Systems der Sittenlehre. (Aus *Schleiermachers* handschriftlichen Nachlasse herausgegeben von Alex. Schweiger). Berlin, 1835. Allgemeine Einleitung. — »Der Styl der Ethik ist der historische ... Der Styl kann weder Imperativisch sein noch consultativisch ... Die Formel des Soll ens ist ganz unzulässig ...« §. 92. d. — »Die Sätze der Sittenlehre dürfen also nicht Gebote sein, weder bedingte noch unbedingte . . .« §. 95. V. ö. §. 63. z. §. 93., §. 95. d. és egyebütt. — V. ö. *Schleiermacher*, Grundlinien einer Kritik der bisheriger! Sittenlehre. II. Ausg. Berlin, 1834.

²⁾ L. *Herbart*, Allgemeine praktische Philosophie. (Sämmtliche Werke ed. Hartenstein. VIII. Bd.). Einleitung. II. Buch. 4. G, Anhang II, és egyebütt. — V. ö. *Herbart*, Analytische Beleuchtung des Naturrechts und der Moral. (SS. W. VIII. Bd.).

nák azon insinuáció által, miszerint az tulajdonképen csak a vallástannak egyes tételeit, nevezetesen a mózesi decalogus bizonyos részleteit másolta le, mint a melyben bizonyos etnikai alapfogalmak, (a tartozás, a kötelezettség, a kötelező szabály fogalmai) már sokkal előbb alkalmaztattak. Ama fogalmak száműzésének igazolására nem használtak fel ilyen érvet. A mi azon fogalmak alapvető jelentőségét illeti, nem osztoznak *Kant* meggyőződésében; de a kötelezettség fogalmának feltétlen kizárására nem gondolnak.¹⁾ A jelzett érvet egyébiránt *Schopenhauer* sem értékesítette a lehető legnagyobb terjedelemben. Kétségtelen ugyanis, hogy a normatív elvek kérlelhetetlen kritikusa még sok más fogalomra és terminusra terjeszthette volna ki figyelmét és (analog érveléssel) tetemesen szaporíthatta volna a kizárandó fogalmakat.

A vitának nagyon érdekes és tanulságos mozzanata az a körülmény, hogy a legújabb időben a szó szorosabb értelmében vett »tudományos« philosophia nevezetes képviselői épen e kérdésben (tüzetes vizsgálatok útján) jobbra oly eredményekhez jutottak, melyek a *Schopenhauer* apodiktikus nyilatkozataitól lényegileg eltérnek vagy azokkal merőben ellenkeznek.

Az egyik oldalon a szó hagyományos értelmében vett *metaphysikai* elmélkedés hívót látjuk, a ki a philosophiában a költői intuitió és művészi alkotás módjára szabadon mozgó constructív gondolkodást képviseli; a ki a tudományos kutatásnak methodikai nehézségeit alig ismerő metaphysikai spekulációban keresi az üdvösséget és a kérdések megoldásánál annak mindennemű praerogativumait veszi igénybe.²⁾ Ez a metaphysikus, (ki nem fáradozott túlságosan a lelki jelenségek

³⁾ *Schleiermacher* etnikai rendszerének egyik fő részét a kötelesegekről szóló tan képezi. L. Entwurf eines Systems der Sittenlehre, p. 419. ss. – *Herbart* is tüzetesen fejtegeti erkölcsi kötelekségeknek a jelentőségét. Allgemeine praktische Philosophie. II. B. O. 8, 9. és egyebütt. V. ö. Analyt. Beleuchtung des Naturrechts und der Moral.

³⁾ *Schopenhauer* a philosophiát (nevezetesen a minden létezőnek absolut lényegét megállapító *metaphysikai*) nem egyszer a művészettel állítja össze, tekintettel az *eszmék* metaphysikai megismerésének gos feltételeire, L. *Schopenhauer*, Die Welt als Wille und Vorstellung. I. Bd. 3. B. §. 36., I. 4. B. §. 53., IL 0. 12., C. 17. II. C. 34. V. ö. *Schopenhauer*, Parerga und Paralipomena. 2. Aufl. II. Bd.

és különösen a társas élet tényezőinek részletszerű, szigorúan módszeres vizsgálatában), *Kant* elméletének egyes túlzásai és hiányai által bátorítva, bizonyos fogalmakat és elveket kizár a philosophiai etikából, mert azokat tudományos módon igazoltaknak nem tartja. A másik oldalon a szorosabb értelemben »tudományos« philosophiának kiváló képviselőit látjuk, a kik a philosophiában is a tudományos vizsgáldás methodikai segédeszközeinek szabatos alkalmazására szorítkoznak (*immanens* problémák megoldásánál); kik a hagyományos metaphysikai speculatio szabadságaira nem tartanak igényt; kik a jelenségek részletszerű vizsgálatát a philosophiai tudományokban is mindinkább meghonosítják és e munkában a tudományos kutatás közérvényes elveit alkalmazzák.

A tapasztalati tényállás sokoldalú, részletszerű, lehetőleg exact vizsgálatából kiinduló (nem szellemes ötletek után induló) philosophiai kutatók; az óvatosan haladó kritikái empirismus és az u n. positivismus kiváló képviselői; oly gondolkodók, kik a speciális kutatások anyagát synthetice feldolgozták és philosophiai szakokban a tudományos vizsgálódásnak itt előbb nem méltatott módszereit nagy sikerrel alkalmazták, határozottan elismerték a *normatív elv*ek jelentőségét az etikában. A pontos tudományos kutatás képviselői oly feladatokat tűztek ki e téren, melyek az etikát *normatív* tudományyá teszik.

Nem akarunk itt a positivismus lelkes francia előharczosára hivatkozni; arra, a ki a jelzett úton haladó philosophiának irányát e névvel (positivisme, philosophie positive) jelölte, a ki a speciális szakkutatások synthetikus feldolgozását egy nagyszabású rendszer keretében megkísérelte. A kik *Comte* törekvéseit ismerik, tudják, hogy ő a kötelezettség és tartozás fogalmi alapvető etnikai jelentőségének hangsúlyozásában a végletekig ment, hogy az ő követelései bizonyos esetekben *Kant* és *Fichte* hyperbolicus tételein is tútesznek. Hisz ő a köteletség fogalma erkölcsi jelentőségének hangsúlyozásánál épenséggel a jog fogalmát és a jogok alapját támadja meg.¹⁾

¹⁾ *Auguste Comte*, Oatéclisme positiviste. Paris, 1852. p. 288. ss. »Le positivisme ne reconnaît à personne d' autre droit que celui de tou-

Mindenesetre utalhatunk a pozitivistikus irány olyan képviselőire, kik részletszerű vizsgálatok alapján, rendszeres kapcsolatban feldolgozták az illető kérdéseket; kik a speciális kutatások eredményeinek értékesítését ezen a téren is hathatósabb módon foganatosították. Itt első sorban egy, (az ú. n. evolutionismus elvét alkalmazó) gondolkodó volna említendő; t. i. *Herbert Spencer*, a ki a cselekvések eszményi codexének felállításáról, eszményi czélokról és feladatokról, követelményekről és szabályokról szól, melyeknek szabatos fogalmazása, értelmezése, indokolása az ethika feladatához tartozik.¹⁾

Normatív elveknek a létjogát, a *tartozás* vagy *kötelezettség* fogalmainak jelentőségét a pozitivistikus irány más követői is elismerték. A legújabb időben többek közt *Laas* méltatta azoknak jelentőségét a pozitivismus szempontjából.²⁾

Az ú. n. utilitarianismus képviselői közül itt épen azt a gondolkodót emelhetjük ki, a ki ez elvnek tüzetes értelmezésében (és bizonyos fokig továbbfejlesztésében is) fáradozott. *J. Stuart Mill*, az utilitarianismusról szóló tartalmas munkában, a morál fogalmának szokásos meghatározásából indul ki és (tekintettel ezen nem önkényeseit konstruált, hanem az általános erkölcsi tudatból átvett alpfogalomra), elismeri a tartozás, a kötelezettség, a követelmény vagy szabály fogalmainak alapvető etnikai jelentőségét. Azt tartja, hogy a cél,

jours faire son devoir ... La notion de droit doit disparaître du domaine politique ... Le positivisme n' admet jamais que des devoirs, chez tous envers tous. Car son point de vue toujours social ne peut comporter aucune notion de droit, constamment fondée sur l'individualité ... Tout droit humain est donc absurde autant qu' immoral.«

¹⁾ *L. Herbert Spencer*, The data of ethics. II. edition. 1879. Preface. – » . . . the establishment of rules of right conduct on a scientific basis is a pressing need.« §. 105., §§. 106., 107. V. ö. *H. Spencer*, Social Statics (» . . . the moral law, properly so called . . . is the formula of ideal conduct – is the statement in all cases of that which should be, and cannot recognise in its propositions any elements implying existence of that which should not be.«)

²⁾ *Laas*, Idealismus und Positivismus. Berlin, 1882. II. Bd. Idealistische und positivistische Ethik, p. 206. s. »Und so bleiben wir auch dem Pflichtbegriff und dem: »Du sollst! verhaftet p. 226. s. »über die Erpresslichkeit allgemeiner Vorschriften . . . erhebt die positivistische Moral nicht den gerinsten Zweifel oder Streit.«

melyhez az etikának vezetnie kell, a *kötelességek* alapos megismerése és megértése.¹⁾ Igaz, hogy éppen *J. St. Mill*, logikájának egyik szakaszában, a gyakorlati működésre vonatkozó szabályokat és követelményeket szoros értelemben nem a tudomány, hanem a *művészet* területéhez vagy fórumához utasítandóknak nyilvánítja;²⁾ és tagadhatatlan, hogy azok teljes jelentőségüket és létjogukat éppen az alkalmazásban, a gyakorlati működés terén nyerik és mutatják meg. De másfelől mégis arra utalhatni itt, hogy ama követelmények és szabályok (vagy normatív elvek) megállapítása és szabatos fogalmazása, értelmezése, visszavezetése egy közös alapra (általában azoknak methodikus vizsgálata és rendszeres feldolgozása) *nem* a művészet vagy a *praxis* hatásköréhez, hanem, az *elméleti* munkássághoz tartozik. Itt is *elméleti* feladatról van szó; de olyan elméleti feladatról, melynek fölvetése és megoldása gyakorlati értékkel és jelentőséggel bír. Azért nevezhették az ilyenmű feladatokkal foglalkozó tanokat *műtanoknak* vagy *gyakorlati szakmáknak* is.³⁾

¹⁾ *John Stuart Mill*, Utilitarianism. London, 1864. Second, edition. – V. ö. *Bentham*, Traité de législation civile et pénale; ed. Dumont. 2. ed. T. I.

²⁾ *J. St. Mill*, A system of logic ratiocinative and inductive. Vol. II. (7. edition) Book VI. eh. XI. (of the logic of practice or art; including morality and policy). »It is customary, however, to include under the ' term moral knowledge, and even (though improperly) under that of moral science, an inquiry the results of which do not express themselves in the indicative, but in the imperative mood, or in periphrases equivalent to it; what is called the *knowledge of duties*; practical ethics, or morality. Now, the imperative mood is the characteristic of art, as distinguished from science. Whatever speaks in rules, or precepts, not in assertions respecting matters of fact, is art; and ethics, or morality, is properly a portion of the art. corresponding to the sciences of human nature and society. The Method, therefore, of Ethics can be no other than that of Art, or Practice, in general ...«

³⁾ E tekintetben *Bain* rövid fejtegetésében se találunk teljesen szabatos megkülönböztetést. L. *Bain*, Logic, id. h. – *Henry Sidgwick* az elnevezés kérdésének nem tulajdonít döntő jelentőséget; de másfelől a szóban forgó tanokat nem utasítja a művészet vagy mesterség hatáskörébe. Ő éppen az elméletek különböző fajainak és lényegileg különböző szempontjainak világos megkülönböztetésére fektet súlyt. Nem tagadja, hogy itt is elméleti feladatok forognak szóban; csak a kérdéses elmélet

A legújabb időben épen a tudományos logika feladatait rendszeresen feldolgozó gondolkodók is illetén módon fogták fel és határozták meg (beható methodologiai vizsgálat alapján) a tudományos ethika feladatát. Így p. *Sigwart* az akarat *normatív* törvényeinek megállapítását tartja az ethikai gondolkodás céljának. A kötelezettség tudatára utal.¹⁾ A *tartozás* és *hotelesettség* fogalmainak alapvető jelentőségét mutatja. *Wundt* is hasonló módon jelzi a vezérlő szempontot. Ő is épen arra fektet súlyt, hogy e téren nem csupán tények magyarázatáról, hanem végelemzésben *normatív* határozatokról van szó.²⁾

Mind a két gondolkodó utóbb tüzetesebben is kifejtette az ethikai alapkérdésekre vonatkozó nézeteit. *Sigwart*, az ethika néhány előkérdéséről szóló tartalmas értekezésében, az ethikának mint *normatív* tudománynak alapvonalait vázolja; ez alkalommal is figyelemreméltó szempontokat állít fel, melyeknek mellőzése nem csupán a *Kant* elméletében, hanem más gondolkodóknál is az erkölcsi törekvés és ítézés jelentős

sajátlagos nézéspontjának számbavételét sürgeti. E tekintetből épen azt tartja a fődolognak, hogy az ethikát (valamint a politikát is) az ú. n. »positív« tudományok csoportjától különválaszszuk; (»... the Method of flight Practice might naturally be understood as including Politics also: both Ethics and Politics being, in my view, distinguished from *positive* sciences by having as their special and primary object to determine what ought to be, and not to ascertain what merely is). *H. Sidgwick*. The Methods of ethics. – Third edition. London, 1884. Book I. ch. I.

¹⁾ *Sigwart*, Logik. II. Bd. §. 104. »Die höhere Aufgabe des praktischen Denkes, fordert die Aufstellung unbedingt gültiger Normal-Gesetze des Willens... « II. o. 6. »Denn nicht nach dem, was geschieht, fragt sie (die Ethik.), sondern nach dem, was geschehen soll.... so will auch das Denken auf ethischem Gebiete erforschen, wie gehandelt werden soll, damit in dem Bewusstsein objectiver IsTothwendigkeit und gut gehandelt werde.«

²⁾ *W. Wundt*, Logik. II. Band. Methodenlehre, Stuttgart, 1883. p. 582. ss. »Bei dieser Frage handelt es sich nicht mehr um ein *Sein*, sondern um ein *Sollen* ... Der tiefere Grund jener Bichtung auf die Zukunft liegt aber darin, dass das eigentliche Object der Ethik überhaupt nicht das Handeln als äusseres Geschehen, sondern der menschliche *Wille* ist, der hinter diesem Handeln steht, und dessen Motiven die Ethik nicht bloss untersuchend und erkennend, sondern normgebend gegenübersteht.«

mozzanatainak elhanyagolásához vezetett.¹⁾ De itt kiváltkép *Wundt* rendszeres etnikai műve érdemel figyelmet, mely az erkölcsileg jelentős tényekre vonatkozó vizsgálatokat egy szempont alatt foglalja össze és így az etnikai érdekű problémáknak lehetőleg teljes és rendszeres feldolgozását nyújtja. *Wundt* rendszeres kísérlete a különböző feladatok megoldását megakasztó nehézségeket nem győzhette le minden tekintetben egyenlő sikerrel. De ez semmiképen sem jogosít az előbb ilyen széles tudományos alapon még nem foganatosított synthetikus kísérlet érdemeinek kicsinylésére. Az erkölcsi élet tényezőire vonatkozó sokoldalú vizsgálatoknak rendszeres feldolgozása, a gazdag, előbb csak kis mértékben felhasznált anyagnak értékesítése az ethika szolgálatában bizonyára nem utolsó érdem. De az az érdem, mely az itt tárgyalt kérdés tekintetéből főképen kiemelendő és elismerendő, az a gond, melyet *Wundt* a vezető *methodikai* szempontok teljes kidomborítására, a *methodikai* alapkérdések tisztázására fordít.

Különösen egy eredmény az, a mi itt figyelmünket első sorban magára vonja. Ez a gondolkodó, (ki a tudományos kutatás eredményeit ezen a téren szokatlan mértékben értékesíti) az erkölcsi élet alaptényeire vonatkozó gondolkodásban azon eredményhez jut, hogy az ethika nem csupán a normatív tudományok osztályához számítandó, hanem épenséggel az *eredeti* normatív tudománynak tekintendő. Az ethika esze-

¹⁾ *Sigwart*, *Vorfragen der Ethik*. Freiburg, 1886. p. 1. »von der Frage, was soll ich thun« geht schliesslich jeder Versuch einer Ethik aus indem er sie in allgemein gültiger Weise beantworten und diese Antwort begründen will. Dass überhaupt eine solche Frage entsteht, liegt im Wesen des menschlichen Wollens ...« p. 11. »Die Aufgabe der Ethik enthält also die Aufstellung eines letzten ... Zwecks ... Die Aufgabe der Ethik enthält ferner die Aufstellung dieses Zwecks in Form eines unbedingten Imperativs: diesen Zweck sollst du dir setzen, und durch dein einzelnes Wollen verwirklichen.« p. 19. » ... was aus dem einheitlichen Zweck folgt, löst sich in eine Reihe von *allgemeinen Regeln*, auf, das und das zu verrichten. Schon wenn wir von einem einheitlichen Zweck für das einzelne individuelle Leben ausgehen, folgen aus ihm für die einzelnen in der Zeit aufeinander folgenden Fälle *Regeln des Handelns*... « p. 22. »Es bedarf kaum der Versicherung, dass . . . immer von Gesetzen in dem ursprünglichen Sinne von *Geboten* die Rede ist, welche an den Willen des Einzelnen sich richten . . .«

rint a normatív tudományok típusa. Így éppen *Wundt* a leghatározottabban védi a *normatív elvek* létjogát az etikában. Éppen ezen tudományos kutató alapos érvelése oda concludál, hogy a *tartozás* (Sollen) fogalma *etikai* alapfogalomnak tekintendő.¹⁾ így tehát nem a kantianismus orthodox képviselői, kik mesterök tanainak teljes igazolását és megvédését mindennemű támadások ellen tették élethivatásukká; hanem éppen a tapasztalati adatok pontos, részletszerű vizsgálatával foglalkozó gondolkodók, kik a *Kant* etikai elméletének bizonyítási eljárását, egyes érveit, következtetéseit a lehető legélesebb bíráló alá vették, az etikát lényegében *normatív* tudománynak tekintik és mint ilyent tárgyalják.

Igaz, hogy az etikának mint normatív tudománynak rendszeres kidolgozása és az egyes problémák feldolgozásánál alkalmazott módszer az említett gondolkodók műveiben igen nagyon különböznek azon eljárásmódoktól, melyeket *Kant* (különböző momotívumok hatása alatt) etikai tanainak kidolgozásában követeti. Sőt ezen gondolkodók jobbra szűkésesnek tartottakká *Kant* etikai elméletének vezető szempontjait, érvelését és eredményeit új, beható vizsgálat alá venni és szigorúan tárgyilagos discussió eszközeivel – nem a *Schopenhauer* pamphletistikus modorában – az elméletnek különböző fogyatkozásait és túlzásait, egyes alaptalan praesumptióit és methodikai tévedéseit kimutatni igyekez-

¹⁾ *Wundt*, Ethik, p. 6. s. »Nicht die gleiche Bedeutung hat aber für Logik und Ethik der Begriff des Sollens. Für die Ethik liegen die Motive desselben unmittelbar in den Gegenständen ihrer Betrachtung; der Logik entspringt er erst, wenn das Verfahren, das sie selbst bei der Untersuchung der Gegenstände anwendet, unter den Gesichtspunkt eines der Werthbeurtheilung unterworfenen, also ethischen Handelns tritt. So ist das Sittliche die letzte Quelle des Normbegriffs, und die Ethik ist die ursprüngliche Normwissenschaft. Von ihr aus hat sich der Normbegriff auf zwei Wegen über alle Theile des menschlichen. Wissens ausgebreitet.« Tekintettel *Schopenhauer*nek (a törvény fogalmára vonatkozó) rövid megjegyzéseire, kiváltképen *Wundt* beható vizsgálatának eredményeire utalhatunk. Azon fejtegetések, melyekben *Wundt* a kérdéses fogalom eredetét és különböző alakulásait tüzetesen tárgyalja, nagyon figyelemre méltók, id. h. p. 4. ss. – V, ö. *Wundt*nak a törvény fogalmáról szóló nagyobb tanulmányát. *Philisosophische Studien*, III. p. 195.

tek.¹⁾ Ott is, a hol szoros értelemben fundamentális elvekben egy helyes alapgondolatot, egy tagadhatatlan jogosultsággal bíró vezető szempontot találtak és azt jelentősége szerint méltatták,²⁾ rendszerint elvetették azon érveléseket, melyekben *Kant* azokat ismerettani szempontok és logikai schemák segítségével indokolta.

Tudományos igazolást követeltek és azt nem találták *Kant* szövevényes magyarázatában, mely a tapasztalati adatok rendszeres értékesítését elvileg visszautasította és sok helyen, a legelvontabb fogalmi vizsgálatok köréhez tartozó szempontoknak csaknem kizárólagos alkalmazása mellett, az erkölcsi ítéles szempontjából többé-kevésbé jelentős mozzanatokat mellőzött vagy elhanyagolt. Itt éppen a tapasztalati vizsgálat eredményeinek elvi elutasítása (úgyszólván bizonyos horror experientiae) az, a mi a hagyományos, metaphysikai speculáció kritikusánál a tudományos indokolást leginkább megakasztotta. Éppen e methodikai alaphiánnyal függ össze a *Kant* elméletének több nagy hiánya.

A mélyebbre ható kritika és kutatás utóbb igazi jelentőségük szerint méltatták azon, az erkölcsi élet tényeire vonatkozó vizsgálatokat, melyeknek rendszeres értékesítését a jelzett felfogás *Kant* elméletében lehetetlenné tette. Mindinkább teljes érvényre emelkedett az a meggyőződés, hogy az ú. n. *moralpsychologiai* és a szó tágabb értelmében vett) *erkölcstörténeti* vizsgálatok az ethikai jellemű problémák rendszeres tudományos feldolgozása tekintetéből nem kicsinylendő jelentőséggel bírnak és annak szolgálatában szükségképpen értékesítendőek. Az újabb rendszeres kísérletek ez alapkövetelménynek kisebb-nagyobb mértékben eleget tenni igyekeztek. Ebben az irányban más kísérleteknél többet tett

¹⁾ V. ö. *Wundt*, Ethik, p. 311.; *Sigwart*, Vorfragen der Ethik; *Laas*, Idealismus und Positivismus II.; *Herbert Spencer*, La morale de Kant (Revue philosophique de la France et de l'étranger. 1888. No. 7.)

²⁾ P. o. *Herbert Spencer*, The data of ethics. §. 89. (»Act according to that maxim only, which you can wish, at the same time, to become a universal law,« says Kant. And clearly, passing over needful qualifications of this maxim, we may accept it to the extent of admitting that a mod of action which becomes impracticable as it approaches universality, must be wrong). V. ö. *Laas*, Idealismus und Positivismus II.

Wundt rendszeres munkája, mely a jelzett vizsgálatok eredményeinek synthetikus feldolgozását egy rendszeres keretben, előbb nem ismert terjedelemben, keresztülvitte.

De a szóban forgó kísérletek és különösen *Wundt* rendszeres munkája azon alaptanban, mely az erkölcsi ítézés és törekvés vezető szempontjait batározza meg, t. i. az ú. n. etnikai elvtanban, a *normatív* felfogáshoz ragaszkodnak. Azt a tant, melyet (ámbar tudományos megalapítása és igazolása bizonyos alapvető és kiegészítő vizsgálatokat követel) legszorosabb értelemben nevezhetnénk ethikának, (mert más vizsgálatok körébe nem eső, sajátnemű feladatokat old meg), mint *normatív elveket* tartalmazó tant fogják fel és tárgyalják.

Hasonló jelenség mutatkozik a tudományos *logika* terén is. A tudományos logikának teljes (minden irányban kidolgozott) rendszere nem szorítkozhatik a helyes gondolkodás formáinak, normatív elveinek vagy közérvényes szabályainak előadására, hanem felölel bizonyos (más szakok körébe nyúló) alapvető és kiegészítő vizsgálatokat is; azaz egyfelől bizonyos pszichológiai és ismerettani vizsgálatokat, másfelől a tudományos vizsgálódás különböző ágainak speciális módszereire vonatkozó vizsgálatokat.

Az ismerettan főelvei, a gondolkodás fejlődéstörténetére vonatkozó pszichológiai vizsgálódás eredményei és az egyes tudományágak eljárás módjai itt a gondolkodás általános normatív elveiről szóló tannal kapcsolatban adatnak elő. A logikának sajátlagos (más kutatások köréhez nem tartozó) teendőit azonban éppen az utóbbi tan teljesíti. A szó legszorosabb értelmében éppen ez a tan, t. i. a *logikai elvtan* (a helyes gondolkodás általános normatív elveiről szóló tan) nevezetik logikának. Ez a tan állítja fel és értelmezi a gondolkodás logikai megítélésének sajátlagos szempontjait; ez fejt ki a tulajdonképi logikai elvek és formák elméletét. Tekintettel ezen tan sajátlagos feladatára, tekintettel ama szempontok és elvek specificus jellemére, neveztetett a logika *normatív* tudományzagnak.

Midőn a logikai elmélkedés jellemző kritériuma forog szóban, természetesen csak a sajátlagos szempontokat és feladatokat vesszük tekintetbe. Ha csupán csak ezekre reflectálunk,

nem pedig mindazon különböző vizsgálatokra, melyek más szempontokból indulnak ki, de (tekintettel tárgyukra) a tulajdonképi logikai elvek elméletével kapcsolatba hozhatók; igazat kell adnunk azoknak, kik a logikát a gondolkodás *normatív* törvényeiről vagy a helyes gondolkodás szabályelveiről szóló tannak nevezik. A logika (a megjelölt sajátlagos területén) nem tanulmányozza minden lehetséges vagy tényleges gondolkodásnak a lefolyását (vagy különböző körülményekhez képest különböző alakulásait). Sajátnemű hatáskörében nem a gondolkodás mindennemű folyamatainak elemzését és leírását vagy a gondolkodás »természettörvényeinek« megismerését tűzi ki feladatul; nem a gondolkodás általános természetrajzát adja. Az utóbbi a *psychologia* területéhez tartozik. A gondolkodás tényleges lefolyásának általános feltétei (azon törvények, melyek szerint mindennemű gondolatfolyamatok, az adott körülményekhez képest, tényleg végbemennek) a pszichológiai vizsgálódás egyik tárgyát képezik. A logika ellenben sajátlagos hatáskörében nem vizsgálja a gondolatfolyamatok tényleges fejlődésének és alakulásának föltételeit; hanem a *helyes* gondolkodás módjait s vezető elveit megállapítani törekszik. Erre utal a *logikai* gondolkodás törvényeinek megkülönböztetése a *pszichológiai* gondolkodás-törvényektől.

Psychológiai gondolkodás-törvények általánosságban megjelölik a legkülönbözőbb (különböző körülmények mellett létesülő) gondolat-folyamatoknak föltételeit; a nélkül, hogy a gondolkodás menetének és eredményeinek helyességével vagy közérvényességével törődjenek. A tulajdonképi logikai gondolkodás-törvények ellenben épen az utóbbi határozmányokra reflectálnak; azaz a gondolkodás helyességének megítélésére szolgáló, közérvényes szempontokat állítanak fel, a helyes (bizonyos észkövetelményeknek megfelelő) gondolatműveletek kellékeit, a közérvényesség és bizonyosság általános föltételeit jelölik meg.

Igaz, hogy a jelzett megkülönböztetés nem jelenti minden kapcsolatnak a megszüntetését. A kérdéses logikai műveletek is a gondolkodás általános törvényei (azaz a pszichológiai törvények) szerint létesülő gondolat-folyamatok közé számíthatnak. Ama műveletek a pszichológiai törvények szerint

lefolyó gondolkodás különleges képződményeinek, speciális eseteinek tekintetnek. A fenn érintett szempontoknak megfelelő gondolkodás fejlődése is a gondolkodás általános fejlődéstörténetéhez tartozik.¹⁾

Ez magyarázza és igazolja azt az eljárást, melyet a rendszeresítő munka, éppen a legújabb időben, a logikai kérdések tudományos feldolgozásánál követett. A gondolkodás fejlődésére vonatkozó pszichológiai vizsgálatoknak feldolgozása egy, a logikai elmélkedés tárgyait minden oldalról megvilágító rendszer keretében a jelzett szempontból jogosultnak mutatkozik. De a logikai elmélet tulajdonképi tárgyával összefüggő vizsgálatoknak *syntheticus* feldolgozása éppen nem zárja ki a sajátlagos feladatok és szempontok elvi elkülönítését más feladatoktól és szempontoktól. Azt mondhatjuk, hogy a jelzett felfogás éppen ott nyert lehetőleg határozott kifejezést, a hol ama vizsgálatok feldolgozása a legszélesebb keretben foganatosított,

Ezen a téren is különösen *Wundt* rendszeres munkájára utalhatunk, mint olyan munkára, mely a fenn érintett értelemben a tudományos logika teljes rendszerét tartalmazza. Ezen rendszeresítő munka a logikai elvtanon kívül, (azaz a helyes gondolkodás formáiról, normatív elveiről szóló tanon kívül) felöleli a gondolkodás pszichológiai fejlődéstörténetét, az ismerettan alapelveit és a különböző tudományágak *methodikáját*. *Wundt* azt tartja, hogy a tudományos logika rendszerétől mindezen tárgyak taglalása megkövetelhető és megkövetelendő. Ő voltaképen először kísérti meg az így formulázott feladatnak lehetőleg teljes, rendszeres kivitelét (olyan keretben, mely megfelel a sokféle szétágazó rendszeresítő munkásság méreteinek).²⁾

Az ismerettannak és a szó legszorosabb értelmében vett logikának (a logikai elvtannak) kapcsolatos feldolgozása és tárgyalása előbb is sürgettetett. Így különösen már

¹⁾ L. *Wundt*, Logik, I. Bd. Erkenntnislehre. – Einleitung, 1.; p..83. s.

²⁾ *Wundt*, Logik. Eine Untersuchung der Principien der Erkenntnis und der Methoden wissenschaftlicher Forschung. I. Band. Erkenntnislehre. II. Band. Methodenlehre.

Zeller hangsúlyozta (az ismerettan feladataira vonatkozó becses fejtegetéseiben) az ismerettannak alapvető jelentőségét és követelte annak a logikával kapcsolatba hozását. *Zeller* arra utalt, hogy e téren (a tudományos alapvetésnél) nem a metaphysikára, hanem az ismerettanra van szükségünk.¹⁾

Wundt az ismerettani alapelvek feldolgozásával nem éri be, hanem a pszichológiai vizsgálódásnak egyik ágát és a tudományos kutatás egyes nagy ágainak methodikáját is a logika teljes rendszerének alkatrészei közé sorolja. E gondolkodó találóan jegyzi meg: hogy a logikai gondolkodás elveinek eredetét s alakulását a belső tapasztalásban is tanulmányozni kell; hogy másfelől felvilágosítást kell nyerni azon föltételekre nézve, melyek mellett a kérdéses elvek alkalmazása tényleges ismeretekhez vezet, hogy végül e tanulmányokkal rendszeres kapcsolatba hozandó a tudományos kutatás módszereinek beható vizsgálata is.²⁾ Mindamellett épen az e feladatok összefoglaló feldolgozására vállalkozó gondolkodó hangsúlyozta a lehető legnagyobb határozottsággal a tulajdonképi logikai elvek elméletének normatív jellemét. *Wundt* a logikát, sajátlagos feladatai szempontjából, nem számítja a descriptív vagy explicatív szakok közé, hanem normatív szaknak nevezi azt.

Ez a felfogás a feladat általános meghatározásában félreismerhetetlen módon nyilvánul. *Wundt* a feladatot »az igazság kipuhatólásánál mérvadó törvények« megállapításában látja. »Míg a pszichologia azt mutatja, hogy miként alakul tényleg gondolataink lefolyása; a logika célja azt mutatni, miképen *kell* annak alakulnia a végre, hogy helyes ismereteket eredményezzen.« Szóval, a logikában *normatív* elvek megállapítása forog szóban.

Jellemző, hogy *Wundt* itt is egy analógiával él, hogy ő épen az ethikai reflexió irányára utal. Itt is azt a szakot emeli ki, melynek e tekintetből tipikus jelentőségét utóbb leghatározottabban elismerte, A logika, úgymond, normatív tudomány, »ép úgy, mint az ethika,« mely a pszichológiában leírt

¹⁾ *Zeller*, Vorträge und Abhandlungen. Zweite Sammlung. Leipzig. 1877. XV. Über Bedeutung und Aufgabe der Erkenntnisstheorie.

²⁾ *Wundt*, Logik. LB.

érzelmekek és akaratirányok erkölcsi becsét vizsgálja, és a gyakorlati működésre mérvadó normatív elveket állapít meg.¹⁾ Tekintettel az etikának említett tipikus jelentőségére, nevezhető a logika »a gondolkodás etikájának« is. A logikának ezen eredeti (sajátlagos feladatában és szempontjában gyökerező) jellemét nem semmisíti meg az a kapcsolat, melybe a rendszeresítő munka azt a fenn érintett vizsgálatokkal hozza.

Hasonlóképen áll a dolog az ethika terén is. A rendszeresítő munka immár foganatosította az etnikai érdekű tényekre vonatkozó különemű vizsgálatoknak syntheticus feldolgozását, melynél a dolog lényében a tudományos logika módja szerint járt el. Mint az utóbbi a logikai elvtannal kapcsolatba hozta a gondolkodás pszichológiai fejlődéstörténetét, az ismerettant és az egyes tudományok módszereinek tárgyalását: úgy a tudományos ethika rendszere a tulaj donképi etnikai elvek tanát, a morálpszichológiai és erkölcstörténeti vizsgálatok főeredményeit, és azon tanokat, melyeknek összletét alkalmazott etikának nevezik, kapcsolatosan tárgyalhatja. Sőt ilyen syntheticus feldolgozás itt is épenséggel megkövetelhető. Megkövetelhető a tudományos ethika teljes rendszerétől, hogy (a tudományos logika analógiája szerint) kapcsolatosan feldolgozza azon sokféle ismereteket, melyek sajátlagos tárgyainak alapos tudományos megértéséhez megkívántatnak.

E tekintetből kiváló jelentőséggel bírnak a morálpszichológiai és (a szó tágabb értelmében vett) erkölcstörténeti vizsgálatok. De mindezen vizsgálatok és ismeretkörök, melyek a tudományos ethika teljes (minden irányban kidolgozott) rendszeréhez tartoznak és a tulajdonképeni etnikai alapelvek teljes tudományos megértésének bizonyos föltételeit tartalmazzák, nem pótolhatják az etnikai elvtant és nem változtathatják meg annak sajátlagos szempontját.

¹⁾ *Wundt*, Logik. I. Einleitung. (»Hiernach ist sie eine *normative* Wissenschaft, ähnlich der Ethik. Wie diese die Gefühle und Willensbestimmungen, deren Verhalten die Psychologie schildert, nach ihrem sittlichen Werthe prüft, um Normen zu gewinnen für das praktische Handeln; so scheidet die Logik aus den mannifachen Vorstellungsverbindungen unseres Bewusstseins, diejenigen aus, die für die Entwicklung unseres Wissens einen gesetzgebenden Charakter besitzen«). V. ö. *Wundt*, Ethik, p. 6.

A morálpszichológiai vizsgálatok és az erkölcstörténeti (tulajdonképpen a szó szoros értelmében »*történelmi*« és *statisticai*) vizsgálatok descriptív és explicatív jellemét bizonyára senki sem vonja kétségbe. De az alaptan, mely épen az általános ethikai szempontokat formulázza, értelmezi, igazolja, (t. i. az ethikai *elvtan*) nem leíró és magyarázó ítéleteknek összletét, hanem becsítéleteknek (ill. normatív elveknek) összletét tartalmazza. Ezt a tant (mint az erkölcsi elvek elméletét) a szó legszorosabb értelmében nevezhetnők ethikának; úgy mint a helyes gondolkodás általános normatív elveiről szóló tan a szó legszorosabb értelmében nevezetik logikának. Az ethikai elvtan tartalmazza azt, a mit szorosabb értelemben a morál elméletének nevezhetünk. Az ethikai reflexió sajátlagos szempontja ebben jut teljes érvényre.

Midőn a morál elmélete forog kérdésben, talán nem fölösleges, röviden reflectálni arra is, hogy első sorban mit értünk általában a *morál* név alatt. Mit jelölnek a közönséges nyelvhasználatban ezen névvel és annak analogonaival? Mi a szó *primaer*, általánosabb értelmében vett morál?) A szellemi élet mily jelenségei forognak itt szóban?

¹⁾ Tudvalevő dolog, hogy ez a név *szűkebb* értelemben a tulajdonképi ethikai *elméletet* vagy morál-elméletet is jelöli; t. i. az erkölcstant, mely vagy egy theologiai tanrendszer, vagy egy philosophiai rendszer alkatrészét képezi. így különösen a francziák rendszerint e névvel jelölik - az irodalomban és az iskolai nyelvhasználatban - az ily rendszerek keretében kidolgozott erkölcstant; a morálphilosophiát vagy az *ethikát* jobbra röviden morálnak (*la morale*) nevezik. Másfelől azt, a mit a közönséges nyelvhasználatban (a szó általánosabb értelmében) rendszerint morálnak nevezünk (midőn p. valamely korszakban, valamely emberi közösségben, valamely népnél uralkodó morálról szólunk; midőn - egy meghatározott ethikai elméletre vagy erkölcstanra való tekintet nélkül - emberi törekvéseket a morál szempontjából helyeslünk vagy elítélünk), azt gyakran *moralitásnak* (moralité, Moralitát) is nevezik. Ily értelemben szólnak a különböző viszonyok között különfélealakuló pozitív *moralitásról*; egy korszak, egy nép, társadalmi rétegek moralitásáról stb. A következő fejtegetésekben főként azt emeljük ki, hogy a közönséges nyelvhasználatban rendszerint nem a fenn érintett szűkebb értelemben, hanem *általánosabb* és *primaer* értelmében veszszük a »*morál*« kifejezést. Ez a jelzett terminológiánál fogva nem mindenütt szemebetűnő; de könnyen észrevehető ott, hol az *elmélet* jelzésére rendszeren *külön*, pontos kifejezések (*ethika, erkölcstan, moral-philosophia, morál-tudomány, gya-*

Az etnikai fogalmak és a megfelelő kifejezés eredetének vagy fejlődésének tüzetes vizsgálata nem tartozik jelen feladatunk keretébe.¹⁾ Egyáltalán nem tagadjuk, hogy a kérdéses öszfogalom (a »morál« fogalma) az elvont gondolkodásnak, sőt a mélyebbre ható reflexiónak alkotása, mely szintűgy nem tartozik a primitív gondolkodás anyagához, mint sok más, az elvont fogalmak skálájának magasabb fokain álló fogalom. De a körülmény, hogy a kérdéses öszfogalom nem tekinthető a gondolkodás elemi képződményének vagy a primitív tudat birtokának, hanem csak az abstractió és generalisáció késő eredményének, melynek nyelvi kifejezése meglehetősen későn jelentkezik; az a körülmény, hogy amaz általános név használatát a nyelv fejlődésében megelőzik egyes jellemvonások, egyes erények, egyes erkölcsi fogalmak és követelmények elnevezései; ez a körülmény feladatunk szempontjából döntő jelentőséggel nem bír.²⁾

Egyfelől kétségtelen, hogy az amaz általános névvel jelölt dolgok (vagy ezeknek primitív alakjai) már a kulturális fejlődés korábbi pházisaiban is léteztek; azaz már akkor, midőn azok mélyre ható elméleti reflexió tárgyát Összeségökben még nem képezték; midőn az abstractió és generalisáció azoknak öszfogalmát még nem alkották meg és amaz általános név a nyelvhasználatban még nem fordult elő.³⁾

korlati philosophia stb.) szolgálnak. Feladatunk szempontjából szükségesnek tartjuk itt arra utalni, hogy az általános nyelvhasználatban (a jelzett, minden lépten-nyomon alkotott erkölcsi Ítéletekben) nem theologiai vagy philos. *elméletre* reflectálunk, nem *theoriára* gondolunk; hanem erkölcsi elvek, eszmék, szabványok azon öszletére, mely az általános *erkölcsi tudat* tartalmát képezi és mely a szó tulajdonképi értelmében »elméletnek« nem nevezhető.

¹⁾ Különös figyelmet érdemelnek *Wundt* tartalmas fejtegetései az erkölcsi ítéletekben használt terminológia fejlődéséről. V. ö. *Wundt*, *Das Sittliche in der Sprache*. (Deutsche Rundschau 1886. XII.). – *Wundt*, *Ethik*. I. A. I. lap.

²⁾ V. ö. *Wundt*, *Ethik*. I. A. I. 0...1.. *Der Allgemeinbegriff des Sittlichen*. – Különösen figyelemre méltók a modern nyelvekbe átvett latin kifejezések (morális, moralitás) történetére vonatkozó megjegyzések.

³⁾ » ... ein Mangel bestimmt unterschiedener sprachlicher Zeichen darf nicht ohne weiteres als eine mangelnde Unterscheidung der Begriffe selber gedeutet werden.« *Wundt*, *Ethik*, p. 15.

A fejlettebb gondolkodás (a retrospectív elmélkedésben) a kérdéses jelenségeket szükségszerűleg a később alkotott összfogalom alá subsumálja és ehhez képest a megfelelő névvel jelöli azokat. Magától értetik, hogy a tudományos elmélet nem szorítkozhatik egy távol múlt fejletlenebb gondolkodásának és fejletlenebb nyelvének eszközeire; hanem kell, hogy felhasználja a magasabb fejlettségű gondolkodásnak fogalmi anyagát és a meggazdagodott nyelv eszközeit.

Egyébiránt, itt nem szabatos tudományos definitió, nem egy sajátlagos metaphysikai nézetből kiinduló értelmezés vagy egy idegenszerű terminológia forog szóban, hanem csak a kérdéses kifejezésnek és analogonainak közönséges jelentése; t. i. a szellemi élet azon tényeinek felmutatása, melyeket az a név általánosabb értelmében (a gyakorlati életben általán elfogadott értelmében) jelöl.

Itt azon sajátlagos tényekről van szó, melyek első sorban (ott, a hol ama kifejezés primaer, általánosabb értelmében használtatik) amaz összfogalom alá subsumáltatnak és összeségökben amaz általános névvel jelöltetnek. A közönséges felfogásnak és az általános nyelvhasználatnak figyelembe vételéről van szó. Ha valahol jogosult ez a figyelembe vétel; bizonyára ott jogosult, a hol az forog kérdésben, a mit *Locke* az egész emberiség tulajdonképi ügyének és tudományának nevezett, azaz a morál.¹⁾ Ezt a hivatkozást a közönséges felfogásra és a rendes nyelvhasználatra némely gondolkodó még szövevényesebb természetű elméleti kérdések fejtegetésénél is jogosultnak tartotta. Így p. o. éppen *Schopenhauer* nem egyszer tiltakozik valamely idegenszerűnek tartott felfogás és terminológia meghonosítása ellen, melylyel szemben ő a közönséges felfogásra s a rendes nyelvhasználatra utal.²⁾

Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy itt nem egyes emberekre vagy tettekre vonatkozó erkölcsi ítéleteknek állítmányai, nem bizonyos *attributumok* vagy tulajdonságok nevei forognak szóban. Első sorban nem az itt a kérdés: mit vagy

¹⁾ »Morality is the proper science and business of mankind in general.« *Locke*: An essay concerning human understanding. B. IV. en. 12. §. 11.

²⁾ *Schopenhauer*: Grundlage der Moral; és egyebütt.

kit nevezünk *morálisnak*, erkölcsösnek, erényesnek (moralisch, sittlich, tugendhaft) stb. Nem az ilyen értelemben használt abstract kifejezések jelentése forog szóban (p. erkölcsöség, *moralitás*, erényesség, Moralitát, Sittlichkeit, moralité stb.). Nem az ilyen *attributiv* értelemben használt kifejezésről van szó. Nem egy tulajdonság fogalmáról és nevérol, hanem arról van itt szó, a mire vonatkozólag bizonyos (erkölcsi) tulajdonságokat elismerünk vagy megtagadunk.

Azt mondjuk ugyanis, hogy bizonyos cselekvésmódok vagy az akarat bizonyos irányai (illetőleg bizonyos elvek, melyek szerint valaki adott viszonyok között eljár) megfelelnek a morálnak, vagy ellenkeznek a morállal. Azt mondjuk, hogy *a morál* ezt vagy azt megkívánja, vagy megtiltja; hogy a morál törvényei alapján az emberi törekvésnek bizonyos irányai helyeslendők és a törekvésnek más irányai kárhoztandók. Esetleg, úgy látjuk, hogy a létező jogi renddel összeférő (a fennálló törvényekben nem tiltott) cselekvések vagy viszonyok is a morál szempontjából elítélendők.

Az erkölcsi ítélet általában helyeslést vagy rosszalást fejez ki; emberi törekvések, jellemtulajdonságok vagy gyakorlati elvek (maximák) becsére vonatkozó határozatot tartalmaz, így az erkölcsi ítélet (legalább implicite) bizonyos követelményeknek a teljesítését vagy nem-teljesítését méltatja. A kérdéses határozatok általában valamely *követelmény* vagy szabály elfogadásával (illetőleg egy *eszmény* elismerésével) vannak kapcsolatban.

Midőn helyeslünk és rosszalunk, ezt szükségszerűkig, tekintettel emberi törekvések (akaratirányok, elvek vagy jellemtulajdonságok) becsének egy mértékére teszszük; illetőleg tekintettel egy célra, melynek megvalósítása (vagy legalább megközelítése) a helyeslés elengedhetetlen feltételét képezi. Midőn pedig itt ilyen mértéket vagy cél-t ismerünk el, legalább implicite már egy *normát* fogadunk el. Egy szabályt állítunk fel, vagy egy eszmény megvalósítását (ill. megközelítését) követeljük.

Itt korántsem a legkülönbözőbb szempontokból kiinduló tetszés vagy nem-tetszés kifejezéséről van szó; hanem a szó legszorosabb értelmében *helyeslés* és *rosszalásról*, mely köz-

érvényességre vagy objectiv jelentőségre tart igényt. Helyeslés és rosszalás általában nem valamely tetszetős formára vagy bizonyos egyéni ízlésre, hanem általános (közérvényességet igénylő) *követelményekre* utalnak. Nem szólnak arról, hogy valamely eljárás mód (elv, jellem stb.) a morál szempontjából tetszetősebb másoknál; hanem arról, hogy a morál azt *követeli* vagy *tiltja*, szentesíti vagy kárhoztatja. A rosszalás vagy kárhoztatás előfeltételei általán bizonyos (csak nem mindig imperatív alakban kifejezett) *követelmények*.

Midőn morálról szólnak, első sorban általán bizonyos követelményekre utaló Ítéletek vagy bizonyos szabályok (= normák) rendszerét értjük; nem egy egyéni tulajdonságra (ösztönre, hajlamra, érzelemre) gondolunk, hanem bizonyos ítéletek, elvek, szabványok vagy eszmények rendszerére. Oly ítéletekre és oly eszményekre gondolunk itt, melyek az emberi törekvések becsének mértékét tartalmazzák és így, legalább implicite, mindig bizonyos *követelményt* vagy *normát* állítanak fel.¹⁾

Az erkölcsi ítéletek tartalma, a viszonyok természete szerint, különféleképp alakú. A gyakorlati törekvés külön-

¹⁾ Minthogy itt általában bizonyos meggyőződések, ítéletek és elvekről van szó, melyek (az elméleti fejtegetés terén) mint tanok formulázhatók, azoknak összletét gyakran röviden a »*tan*« névvel is jelölik (*doctrine des moeurs, Sittenlehre*). De ezt a kifejezést *legtágabb* értelmében vesszük ott, a hol nem tulajdonképi *elmélet* (erkölcsi meggyőződések s elvek feldolgozása theologiai tanok vagy filozófiai vizsgálatok alapján) forog kérdésben, hanem csak oly ítéletek, eszmék, elvek összlete, melyek egy kor, egy emberi közösség általános erkölcsi tudatában zsinórmértékül szolgálnak. Midőn bizonyos erkölcsi *meggyőződések* s eszmékről van szó, melyekre az erkölcsi ítélésnél (az erkölcsi élet gyakorlatában) reflectálunk; nem tulajdonképi *tantételekre* és *elméleti* érvelésre utalunk, hanem csak erkölcsi ítéletek, eszmék, elvek összletére (ill. az erkölcsi tudatban képződő rendszerére), melyet azután az elmélet, az erkölccstan feldolgozhat és értelmezhet. így e kifejezés »*Ensemble des règles qui doivent diriger l'activité libre de l'homme*« (I. *Littérature*, Dictionnaire de la langue française. T. III. 1875.) további (a tulajdonképi *elméleti* munkásságra s eredményeire utaló) *hozzátételek nélkül* jobban jelöli a dolog lényegét, mint olyan kifejezések, melyek a dolgot úgy tüntetik fel, mintha itt *a priori* szoros értelemben *tanról* vagy *elméletről* volna szó.

böző irányaira és céljaira alkalmazott mérték nem mindig és mindenütt ugyanaz. Az eszmények az egyik vagy a másik irányban változnak. Többé-kevésbé különböző igények és követelmények állítanak fel. Az erkölcsi nézetek nem egy tekintetben megváltoznak. Az elmélet terén és a gyakorlati életben különböző rendszerek keletkeznek és emelkednek érvényre.

De az emberi közösségek fejlődésének legkülönbözőbb fázisaiban jelentkeznek bizonyos igények vagy követelmények, melyek az emberi törekvések becsének általános mértékét tartalmazzák és azoknak helyeslésre méltó irányait előszabják. Az ilyen követelmények tartalmában (nagyon különböző létföltételek mellett) igen nagy különbségek mutatkozhatnak. De a legkülönbözőbb föltételek mellett az egyik vagy a másik irányban kifejlődik ilyen követelményeknek egy rendszere; bizonyos eszmények és gyakorlati elvek (normák) rendszere.¹⁾ Az emberek együttélésében az emberi természetnek bizonyos sajátosságai (érzelmek és hajlamok), az emberi kedélynek bizonyos szükségletei, szükségszerűleg ilyen rendszer keletkezését eredményezik.

Általában mindenekelőtt ilyen rendszerre, azaz bizonyos követelmények (szabályok, normák, eszmények) rendszerére gondolunk, midőn *morál*-ról szólunk. E név és analogonai – az általános nyelvhasználatban – *a potiori* ezt jelölik. Tekintettel ez általánosabb és primaer jelentésre, szólunk a morál megkövetelte cselekvésmódokról, a morálnak megfelelő és azzal ellenkező törekvésről, morális tettről és jellemről, morális érületről, morális becsről és érdemről, moralitás-ról (mint emberi tulajdonságról) stb. E kifejezések általában arra utalnak, hogy tett, viselet, jellem, érület stb. megfelel bizonyos *követelménynek* (*normának*); hogy a concret esetben bizonyos igények vagy követelmények teljesítették.²⁾

³⁾ V. ö. *Wundt*: Ethik I. 1.; *Laas*: Idealismus und Positivismus. II. Bd. Die positivistische Ethik; *Liëbmann*: Zur Analysis der Wirklichkeit. III. A.; Gr. v. *Gizycki*: Moralphilosophie. Leipzig 1888.

2) V. ö. *Wundt*: Ethik. III. Abschnitt. 3. Cap. (»Der Begriff der Norm kann ... in einem weiteren und in einem engeren Sinn verstanden werden. In dem ersteren ... bezeichnet er jeden Satz, den wir irgend

Itt a kérdéses fogalomnak egy lényeges eleméről van szó. Az erkölcsi életben zsinórmértékűi szolgáló, az erkölcsi ítélemben tényleg érvényesített elvek összlete az, a mit a szó általánosabb, primaer (a gyakorlati életben rendesen supponált) értelmében *morálnak* nevezünk. Szóval, ez lényegében mindig bizonyos gyakorlati elvek vagy *követelmények* rendszere; illetőleg – ha a követelés szokásos kifejezése (az imperatív alak) történetesen elmarad – bizonyos *eszmények* rendszere, melyek célokat vagy feladatokat tűznek ki, melyek az emberi törekvések becsének mértékét tartalmazzák és így implicité általában bizonyos követelményt vagy *normát* állítanak fel.¹⁾

Ilyen rendszert nyújtanak azon vallási és philosophiai tanok is, melyek nem érik be a gyakorlati életben actualiter elismert és alkalmazott elvek rendszerével. B tanokban a gyakorlati életben elfogadott vagy elismert szabályoktól eltérő követelmények is állítatnak fel, új normák és eszmények emelkednek érvényre. De az, a mit végelemzetben célba vesznek, általában mégis bizonyos eszmények, követelmények, gyakorlati elvek (normák) rendszere. Az »ideális« morál, melyet e tanok felállítanak, ép úgy ilyen rendszer, mint az erkölcsi életben actualiter elismert szabályok összlete, vagy az, a mit néha »positív« morálnak neveznek. (Alkalmilag positiv »moralitás«-ról is ez értelemben szólnak;²⁾ ámbár e kifeje-

einem Gebiet von Thatsachen als eine *Forderung* entgegenbringen. In der engeren Bedeutung dagegen, welche zugleich die ursprüngliche ist, ist die Norm eine *Willensvorschrift*; sie bezeichnet unter verschiedenen Arten möglicher Handlungen diejenige, die bevorzugt werden soll.» (Id. h. 462. lap.)

¹⁾ Ismételve utaltattott arra, hogy eszmények általában az ész postulatumainak tekinthetők. A legújabb időkben t. k. Liebmann tüzete-sebben fejtegette az eszményeknek mint eszkövetelményeknek jelentőségét. V. ö. *Liebmann*: Zur Analysis der Wirklichkeit. III. A. Zur Aesthetik und Ethik. (»Der Gedanke dessen aber, was sein soll, was nach bekannten oder unbekanntem Normalgesetzen als werthvoll erkannt und daher vom Gewissen postulirt wird, heisst das *Ideal*.« – »Der Mensch löst sich in Gedanken von der ihm octroyirten Thatsächlichkeit los und bildet sich eine Klasse von Vorstellungen über das, *was sein sollte*... ästhetische und sittliche *Ideale*.«

²⁾ V. ö. *H. Höffding*: Ethik. Eine Darstellung der ethischen

zéssel szabatosabb nyelvhasználatban bizonyos tulajdonságok vagy állapotok jelöltnék).

Itt az erkölcsi Ítéles természetére az erkölcsi elveknek specificus jellemére is utalhatunk.

Erkölcsi elvek általában, lényegökben normatív elvek; azaz oly elvek, melyek bizonyos követelményt vagy bizonyos eszményt (és így egy normát) állítanak fel. Az erkölcsi ítéles szükségszerűleg oly szempontokból indul ki, melyek az emberi törekvések becsének zsinórmértékét tartalmazzák, tehát előszabják annak az irányt, vagy követelik meghatározott iránynak a követését.

Ezen alapulnak az erkölcsi ítélet alapformái, helyeslés és rosszalás, erkölcsi elismerés és elítélés. Erkölcsösnek oly cselekvésmódot nevezünk, mely bizonyos normáknak (azaz követelményeknek vagy eszményeknek) megfelel. A normával ellenkező törekvést elítéljük, rosszaljuk.

E szerint a morál (a szó általánosabb és primaer értelmében) lényegileg bizonyos *normál rendszere*. Egy *norma agendi* rejlik az emberi törekvések és jellemek becsére vonatkozó ítéletekben, elvekben és eszményekben.

Ezt a körülményt a moralphilosophia, a morál elmélete nem ignorálhatja. Az ethika, mint a morál elmélete, nem térhet ki a normatív elvek elől; az ethikai elvtan el nem mellőzheti az ilyen elveket.

A *norma agendi* fogalmát és annak corollariumait (*a kötelezés, kötelezettség, tartozás* fogalmait) a morál elméletéből teljességgel kiküszöbölni, nem csupán jogosulatlan dolog, hanem a dolog lényegében lehetetlen dolog is. Mert itt az erkölcsi ítélesnek egy lényeges előfeltétele, az erkölcsi elvek és eszmények sajátlagos jelleme forog kérdésben. Az ethika, mint a *morál* elmélete (tekintettel sajátlagos szempontjaira s feladataira, tekintettel az erkölcsi elvek specificus jellemére) bizonyos *normál* elméletének, és így *normatív* tudománynak tekintendő. Tárgyának természete nem engedi meg, hogy ezen jelleméből kivetköztessük azt.

Ebben a tekintetben különböző szempontokból kiinduló és különböző problémákat tárgyaló elméletek is megegyezhetnek. A tulajdonképi teológiai ethika rendszerei (azon erkölcstani elméletek, melyek egy teológiai tanrendszernek alkatrészt képezik), a jelzett irányban megegyeznek olyan philosophiai elméletekkel, melyek a theologia körébe vágó transcendens problémákat (a teológiai erkölcsan sajátlagos kérdéseit) egyáltalán nem tárgyalják, vagy azoknak érdemleges megoldására nem vállalkoznak. Csakhogy a magyarázat nem található abban, a miben azt (különös tekintettel *Kant* ethikai elméletére) *Schopenhauer* kereste; mint a ki azt állítja hogy a kérdéses fogalmak voltaképen a teológiai elmélkedésnek termékei, azaz teológiai fogalmak, melyeket *Kant* csak becsempészett a philosophiai erkölcsanba. A coincidentia magyarázatát az a körülmény nyújtja, hogy mind a két oldalon *erkölcsi* elvek és eszmények rendszere forog kérdésben. A *norma agendi* fogalma és a rokon fogalmak a teológiai erkölcsanban alapvető jelentőséggel bírnak, minthogy ez is morál-elméletet vagy *morálrendszert* tartalmaz (nem azért, mert az illető teológiai rendszer alkatrészét képezi).

Azok a fogalmak, a philosophiai erkölcsan terén, nem mint a theológiától kölcsönzött, idegenszerű fogalmak, hanem mint *ethikai* alapfogalmak szerepelnek · azért, mert a *morál* fogalmával benső kapcsolatban vannak, a philosophiai erkölcsan pedig a *morál elmélete* akar lenni.

Mind a két oldalon *morál, erkölcsi elvek* rendszere forog szóban. Természetes, hogy az erkölcsi elvek sajátlagos jelleme is mind a két oldalon érvényesül.

A ki a priori hajlandó úgyszólván mindent elvetni, a mi vallási tanokkal bármiként kapcsolatba hozható, talán döntő argumentumot talál abban az állításban, hogy a kérdéses fogalmak bizonyos vallási tanokban szerepelnek és ennél fogva (ezen következtetés igazolása rendszerint elmarad) csupán csak e forrásokból mehetnek át valamely philosophiai elméletbe. De az, a ki ily alapon a kérdéses fogalmakat a morál elméletéből kizárná, csak arról feledkezne meg, hogy itt a *morál* fogalmának egy lényeges eleme forog szóban, mely a vallási és philosophiai erkölcsanban egyaránt nélkülözhetetlen.

Minthogy a coincidentia igazi okát a dolog természetében nem ismerték meg, kölcsönzésre és csempészetre gondoltak. Nem fontolták meg, hogy itt néhány alapfogalom közösége a tárgy természetéből foly.

Ha a kérdéses alapfogalmak a vallási erkölctan terén már korábban alkalmaztattak; ez csak azt mutatná, hogy azok, a kik azon tanokat felállították, e tekintetben – már a (más szempontból kiinduló) philosophiai tanok föllépése előtt – helyesen fogták fel a morál lényegét.

Itt említést érdemel az a (gyakran nem eléggé figyelembe vett) körülmény is, hogy gondosabb vizsgálatnál olyan elméletekben is a *norma* fogalmára akadunk, melyekben első tekintetre nem veszünk észre *normatív* elveket (követelést kifejező elveket), minthogy az ethikai elveket nem fejezik ki *imperatív* alakban.

Sőt még olyan gondolkodók elméleteiben is, kik elvileg ellenzik vagy megengedhetetlennek nyilvánítják az *imperatív* alakot (azaz olyan, ethikai elveknek a felállítását, melyek valamit előszabnak és azért parancsoknak, imperativusoknak is neveztettek), a főelvek mélyebbre ható elemzésénél a *norma* fogalmára és annak egyes tartozékaira akadhatunk.

Így azon *eszmék*, mintafogalmak, eszmények, melyekben egyes újabb elméletek az erkölcsösség főelveit találták, implicite szinte bizonyos normát vagy követelményt állítanak fel. Ezek is magokban foglalják az erkölcsi ítéles mintamértékét és az erkölcsi törekvés szabályát.¹⁾ Másfelől olyan elméletek-

¹⁾ E tekintetből figyelmet érdemelnek Steinthal fejtegetései, mint a ki a dolog lényegében helyesli és magáévá teszi Herbart methodikai álláspontját és az etikát szintén mint a gyakorlati (erkölcsi) eszmékről szóló tant tárgyalja. Steinthal kiváltképp arra fektet súlyt, hogy az elfoglalt álláspont egyáltalán nem zárja ki az ethikai elvek normatív jellemének elismerését, hogy ellenkezőleg az erkölcsi eszmék általában bizonyos normát állítanak fel, mely megállapítja, miként tartozunk cselekedni, Határozottan elismeri, hogy Kantnak fenn említett (különösen Schopenhauer által rosszalt) hyperbolicus hangzású nyilatkozatában helyes alap-gondolat rejlik, »Die Sitten-Gesetze sind eben nur Ideen ... Es sind Musterbilder; und insofern als dieselben auch verwirklicht und keineswegs bloss angeschaut und gedacht werden sollen, insofern als es Pflicht ist, sie zu verwirklichen, kann die Ethik in der That eine Pflichten-Lehre genannt werden, also auch eine Gesetzes-Lehre oder Gesetz-Sammlung ...

ben, melyek voltaképen csak a morál psychologia feladatára és esetleg psychikai tények metaphysikai magyarázatára reflectálnak, behatóbb elemzésnél oly tételeket veszünk észre, melyekben a kérdéses fogalmak lappangnak.

Midőn ily elméletek – bizonyos elvi nyilatkozatok ellenére – alaptervök kivételében nem szorítkoznak egyes psychikai tények (érzelmekek, hajlamok, akaratirányok) leírására és geneticus magyarázatára, hanem azok *becsének* megítélésére vállalkoznak; midőn nem csupán psychikai jelenségek lefolyását az egyén tudatában veszik szemügyre, hanem azokat (tekintettel bizonyos czélokra, tekintettel azon jelentőségre, melyet azok emberi közösségek szempontjából nyernek) becslés tárgyává teszik, minősítik és osztályozzák; implicite föltételeznek vagy elismernek bizonyos *normát* is. A szóban forgó elméletek az emberi törekvésnek bizonyos irányait és ezeknek indító okait mintaszerekknek, beceseknek ismerik el; elismerik, hogy azoknak különös (erkölcsi) becsök van, hogy azok közérvényes helyeslésre tartanak igényt. Midőn ezt teszik, föltételeznek bizonyos becsmértéket és eo ipso elfogadnak bizonyos *normát*; legalább implicite bizonyos követelményt állítanak fel. Helyeslés és rosszalás végelemzetben erre utalnak.¹⁾

Die Ideen sprechen bloss aus, was geschehen *soll*, ohne Rücksicht darauf, ob es geschieht oder nicht, und also allerdings selbst für den Fall, dass es niemals geschähe ... Kant hat der Ethik den Stempel des Sollen *s* in unauswischlicher Weise für immer ertheilt ... Die Verwirrung von Sitten-Gesetz und Natur-Gesetz beruht lediglich auf einem schlechten Sprachgebrauch ... Um Verwirrung zu vermeiden, sollte man nicht von Sitten-Gesetz, sondern von Sitten-Gebot sprechen.« *Steinthal*: Allgemeine Ethik. (Berlin 1885.) Einleitung. V. §. 60: u. o. I. Th. §. 67. »Die Idee der ethischen Persönlichkeit stellt *die Forderung*, dass die ethische Einsicht selbst den Willen erzeuge.« – V. ö. *Herbart*: Allg. praktische Philosophie. I. B. (p. o. »Becht ist Einstimmung mehrerer Willen, als *Regel* gedacht, die dem Streit vorbeuge.« I. 4. 0.); *Herbart*: Zur Lehre von der Freiheit des menschlichen Willens. (»Von mir wissen Sie, dass ich nicht in der Meinung, der Moral irgend etwas entziehen zu wollen, sondern um dasjenige, was ihren *Forderungen* gemäss sich thun lässt, kennen zu lernen, einen langen Fleiss an die Psychologie gewendet habe.«) Ss. Werke ed. Hartenstein, IX. Bd. IX. – H. *Cohen* * Kants Begründung der Ethik. (Berlin 1877.)

¹⁾ így *Schopenhauer* ismételve reflectál az emberi cselekvések

Alig szükséges, (tekintettel bizonyos félreértésekre vagy bizonyos ferdítésekre) még azt is fejtegetni, hogy itt egyáltalában nem az egyik vagy a másik gondolkodónak elmés találmányairól s ötleteiről, vagy a »*sic volo, sic jubeo*« módjára, felállított követelményekről van szó. Soha sem sejtett czélok s feladatok felfödözéséről, a kérdésben forgó normatív elvek vagy követelmények lényegének vagy tulajdonképi irányzatának *feltalálásáról* szó sincs. Midőn itt *normatív* elveknek a jogosultságát elismerjük, nem gondolunk valamely önkényes, aprioristicus *constructiora*; nem gondolunk az olyan követelményekre, melyeknek előzményeit semmiképen sem találjuk meg az erkölcsi élet bizonyos tényeiben és melyeknek a lényege az életben semmiképen sem nyert kifejezést. Szóval, itt egyáltalán nem kell olyan tisztán egyéni vagy merőben új szem-

ethikai jelentőségére, erkölcsi becsü cselekvésekre, a cselekvések erkölcsi becsének kritériumára, a helyeslésre és a rosszalásra, melyek a lelkiismeret nyilatkozataiban és pártatlan nézők Ítéleteiben nyerne kifejezést. L. Grundlage der Moral §§.13, 15, 16, 17, 18. (»Ich setze hingegen der Ethik den Zweck, die in moralischer Hinsicht höchst verschiedene Handlungsweise der Menschen zu deuten ... Daher bleibt zur Auffindung des Fundaments der Ethik kein anderer Weg, als der empirische, nämlich zu untersuchen, ob es überhaupt Handlungen giebt, denen wir *ächten moralischen Werth* zuerkennen müssen ... « §. 13. »Die Abwesenheit aller egoistischen Motivation ist also *das Kriterium einer Handlung von moralischem Werth.*« §. 15). Az ilyenmü megítélés (a cselekvések, akaratirányok, jellemek erkölcsi minősítése vagy becslése) természetszerűleg bizonyos igénynyel kapcsolatos, bizonyos követelményt fejez ki. Bizonyos indító okoknak a befolyása alatt (melyeknek a vizsgálat a psychologia, in specie a morálpsychologia feladatát képezi), általában az emberi törekvés meghatározott irányainak a követését igényeljük: bizonyos cselekvésmódokat általában megkövetelünk. A kérdéses követelménynek megfelelő eljárás helyeslést, az azzal ellenkező törekvés rosszalást szül. – Egyébiránt el kell ismerni, hogy *Schopenhauer* maga végtére mégis egy *követelményt* nyilvánít a legfőbb ethikai elvnek, tehát végelemzetben maga is *normatív elvet* állít fel. »Als die allgemeine Maxime solcher Handlungen und folglich als den *obersten Grundsatz der Ethik* habe ich ... *die Regel* aufgestellt: *Neminem laede; imo omnes, quantum potes, juva.*« (Grundlage der Moral. §. 16; v. ö. §. 7.). – A cselekvések rugóinak *becslése* és minősítése, a különböző morálpsychologiai elméletekben, általán bizonyos *norma* elfogadásán vagy elismerésén alapul. Ide tartozó adatok különösen az angol morálphilosophok tanaiban is találhatók. V. ö. *H. Sidgwick: Outlines of the history of ethics.*

pontokra gondolnunk, melyeknek lényeges elemei vagy előfeltétel sehol sem mutatkoztak az erkölcsi élet tényeiben (érzelmeiben és hajlamokban, szükségletekben és igényekben, érdekekben és célokban, ítéletekben és eszmékben).

Az emberi törekvésnek meghatározott irányairól (általános helyeslést igénylő irányairól) van itt szó; oly irányokról, melyek megütik a megítélésnél alkalmazott mértéket, azaz megfelelnek bizonyos normának vagy követelménynek. De általában nem bármínemű, *költött* vagy önkényesen construált mérték forog itt szóban; hanem oly mérték, mely bizonyos feltétek alapján (bizonyos érzelmek, hajlamok, kedélyszükségletek befolyása alatt) az erkölcsi élet gyakorlatában fejlődik és (legalább a szellemi fejlődés bizonyos fokán) az emberi törekvések megítélésénél alkalmaztatik.

Az, a mit az elmélet itt célba vesz, e szerint, nem a kérdéses mérték *feltalálása* vagy önkényes constructiója, hanem annak szabatos elvi kifejezése, utasítás annak következetes alkalmazására és annak tudományos indokolása. Közérvényességre, objectiv jelentőségre igényt tartó elvekről van itt szó; bizonyos vezető szempontokról, melyeket az életben alkotott erkölcsi ítéletek beható vizsgálata napfényre hoz.¹⁾ Az elmélet sajátlagos feladata: azokat lehetőleg szabatosan formulázni és értelmezni; azokat a legáltalánosabb és legegyszerűbb kifejezésre (illetőleg a legáltalánosabb alapelvekre) visszavezetni, azoknak igazolását (a tudományos vizsgálódás határain belül) megkísérteni és következetes alkalmazásuk útjait megjelölni.

Ebben a tekintetben se vagyunk analógiák híjával. Itt is utalhatnánk más disciplinákra, melyeknek elvei szintén bizonyos *normát* vagy követelményt tartalmaznak és melyek ennél fogva *normativ* szakoknak nevezettek el. Utalhatnánk a gondolkodás bizonyos köreire, melyekben az elmélet a kérdé-

¹⁾ L. Kant: Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, I. A. (»So sind wir denn in der moralischen Erkenntniss der gemeinen Menschenvernunft bis zu ihrem Princip gelangt, welches sie sich zwar freilich nicht in so allgemeiner Form abgesondert denkt, aber doch jederzeit wirklich vor Augen hat und zum Bichtmaasse ihrer Beurtheilung braucht«); V. ö. *Wundt*: Ethik. III. 4. C.; *Sigwart*: Logik. II. Bd. §. 104; *Cohen*: Kants Begründung-der Ethik. II. Th.

ses normák lényegét szintén nem találhatja fel, hanem csak a fenn érintett teendőket veheti (mutatis mutandis) célba; nevezetesen az esztetikára és a logikára.

Itt is különös figyelembe vételt érdemel a *logika*, in specie a logikai elvtan vagy a logikai normák elmélete. Az utóbbi, normákat lényegökben nem tekinthetjük egy elmés fő találmányainak vagy önkényes constructió művének. Az elmélet a szellemi élet bizonyos tényeinek vizsgálata alapján állította fel azokat; ez úton találta meg azoknak lényegét.¹⁾ Mélyreható reflexió és elemzés tárgyát képezték ugyanis: a gondolkodásnak különböző irányai, bizonyos (a gondolkodásban tényleg kitűzött) célok és e célok megvalósításának föltételei s a gondolkodásnak bizonyos kapcsolatait jellemző sajátságok. *Normatív* elveknek a megállapításához ezen a téren épen azon tapasztalás vezethetett, hogy a gondolkodás bizonyos kapcsolatainak vagy műveleteinek jellemző sajátságait evidencia és közérvényesség képezik. Ezek a kritériumai annak, mit a szó szoros értelmében logikus gondolkodásnak vagy helyes gondolkodásnak nevezünk. A gondolkodásban követett eljárás helyessége ezen kritériumoktól függ. A logikai elvek általában ezeknek föltételeit jelzik és a megfelelő eljárásmodot szabják elő. Ezen a kapcsolaton alapul *normatív* jellemők. A gondolkodás logikai törvényei bizonyos eljárásmodokat *követelnek*; oly eljárásmodokat, melyeknek híjában az említett sajátságok létesülése egyáltalán nem lehetséges. A kérdéses követelések felállításának eredeti indító okát a jelzett tapasztalásban kereshetjük.³⁾

¹⁾ V. ö. J. St. Mill: A system of logic ratiocinative and inductive. Vol. II. Book VI. ch. I. »Principles of evidence and theories of method are not to be constructed a priori. The laws of our rational faculty, like those of every other natural agency, are only learnt by seeing the agent at work ... we should never have known by what process truth, is to be ascertained, if we had not previously ascertained many truths. But it was only the easier problems which could be thus resolved ... we learn to do a thing in difficult circumstances by attending to the manner in which we have spontaneously done the same thing in easier ones.«

²⁾ V. ö. Wundt: Logik I. Bd. Einleitung, I. A. 3. C. – Sigwart; Logik I. Bd. §§. 1., 2.

Az esztetikai elvek vagy normák természetére és horderejére vonatkozó controversiák tárgyalásába itt nem bocsátkozhatunk. Csak azon körülményre utalhatunk, hogy a természetes kiindulópontot speciális (bizonyos pszichológiai előfeltételek alapján alkotott) becsítéleteknek elemzése, ez ítéletek tartalmának, sajátlagos tárgyainak és szempontjának vizsgálata képezi.

Talán elég, ha itt – tekintettel bizonyos félreértésekre és téves értelmezésekre – még egy pontot röviden érintünk. Itt természetesen szó sincs arról, hogy a *legáltalánosabb* és legelvontabb elvek, melyeket az elmélet felállít, az erkölcsi tudat eredeti, mesterkéletlen nyilatkozataiban is már mint ilyenek jelennek meg; hogy ama merőben *általános* és *elvont formulák* a gyakorlatban mint ilyenek szolgálnak zsinórmértékül; hogy azoknak világos képzete és alapos felfogása az erkölcsi Ítélessel és az erkölcsi törekvéssel eredetileg kapcsolatos. Mint egyebütt, úgy az erkölcsi téren is, a legáltalánosabb és legelvontabb elvek (a tulajdonképi *alapelvek*) világos megismerése *időrend* tekintetéből épen nem állítható az első sorba. Sőt, amaz *általános normák*, mint egy hosszú fejlődés eredményei, meglehetősen későn jelennek meg; ámbár *logikai* tekintetből elébbvalóknak, alapvetőknek nevezhetők, a mennyiben *concret* határozatok és kevésbé általános elvek amazok alá subsumálhatók.

Az erkölcsi élet gyakorlatában (az etnikai reflexióban) általában természetszerűleg mindenekelőtt – az adott speciális körülményekhez képest – *concret* természetű határozatok és *kevésbé általános* elvek fejlődnek ki; olyan gyakorlati elvek vagy követelmények, melyek nem az erkölcsi törekvés minden körére vagy az erkölcsi ítéles tárgyainak összességére, hanem speciális életviszonyokra, *concret* érdekekre és czélokra (illetőleg az érdekek és czélok egyes fajaira, egyes osztályaira) vonatkoznak.¹⁾ Az elvonó és általánosító gondolkodás később fölkeresi ama határozatoknak közös lényeges elemeit is a legfőbb vezető szempontokat, melyek ama határozatokban érvényesülnek és úgyszólván a szellemi

¹⁾ V. ö. *Kant*: Grundlegung zur Metaphysik der Sitten I.; *Wundt*; Ethik III. 4. 0.

kötéléket képezik, mely azokat összetartja. Az elméleti reflexió az elemzés útján kipuhított alapeszméket a legegyszerűbb kifejezésre vonni igyekszik · a kérdéses elveket vagy követelményeket a legáltalánosabb alapelvekre vezeti vissza; esetleg végelemzetben egy egységes alapelv megállapítására törekszik.

Ez a *reductio* (a concret természetű követelmények és kevésbé általános normák visszavezetése a legáltalánosabb *alapelvekre* vagy szempontokra) valóban az etnikai elmélet első sajátlagos feladata.¹⁾ Ezek az alapelvek *normák* vagy *normatív* elvek. Midőn ez elvek az erkölcsi ítélés általános zsinórmértékét (az erkölcsi törekvés becsének mértékét) nyújtják, eo ipso, legalább implicite, bizonyos *követelményeket* állítanak fel, melyek eredetileg concret becsítéletekben és elvekben nyertek kifejezést, és melyek alá sokféle concret követelmények subsumálhatók. Ha beható vizsgáltnál kiténnék, hogy a legáltalánosabb elvek tulajdonképen formális elvek (azaz olyan elvek, melyek nem jelölnek ki concret czélokot, hanem közvetlenül csak minden erkölcsi törekvés, illetőleg az erkölcsi elvek általános formai kritériumait határozzák meg); ez semmit sem változtatna a dolog lényegén, minthogy ilyen formai, határozat is bizonyos követelményt tartalmaz. Végelemzetben itt is normák felállításáról s értelmezéséről van szó.²⁾

De az ethika nem csupán ezen alapfeladatra való tekintettel számítandó a normatív szakok közé. Ezekhez tartózik a második fenn érintett teendőnél fogva is. Nem éri be a legáltalánosabb alapelvek megállapításával; hanem rendszeres keresztülvitelők, következetes alkalmazásuk főirányait is kimutatja. Az emberi törekvésnek egyes sphéráira és concret céljaira (illetőleg a czélok egyes fajaira) alkalmazza amaz általános elveket. Ezen eljárás végelemzetben *speciális elvek* vagy normák megállapításához vezet, melyek (tekintettel az adott körülményekre) meghatározott feladatokat tűz-

¹⁾ V. ö. *Sigwart*: Logik II. §. 104.

²⁾ V. ö. »Einige Gedanken über Ziele und Wege der Ethik« cz. értekezésemet. (Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik 89. Bd.)

nek ki. Mint az elmélet az általános alapelvek megállapításánál ezeknek lényegét nem találja fel, hanem csak világos tudatba emeli azon legfőbb szempontokat, melyek in concreto különböző erkölcsi ítéletekben és elvekben érvényesültek; úgy az elmélet itt sem vállalkozik önkényes construction!, hanem csak világos tudatba emeli amaz alapelveknek (a felületes gondolkodásban elhanyagolt vagy észre nem vett) folyományait; azaz azon *speciális elveket* vagy erkölcsi szabályokat, melyeknek megállapításához – concret czélok és viszonyoknak figyelembe vétele mellett – a *deductió* útján juthatunk.

Midőn az ethikai elmélet ilyen (a közérvényes alapelvekből következő, de a közönséges gondolkodásban elmellőzött) elveket vagy szabályokat állapít meg, melyek a meghatározott életkörülményekben és viszonyokban követendő eljárást szabják elő; esetleg bizonyos befolyást gyakorolhat az általános erkölcsi tudat további fejlődésére. Az ethikának azon része, melyre az utóbbi feladat tartozik (az »*alkalmazott ethika*«) a gyakorlati működésnek – tekintettel az emberi törekvés meghatározott köreiben fölmerülő czélokra – speciális irányokat szab elő.

Könnyen érthető, hogy az ethikát azon tudomány-szakkokkal állíthatták össze, melyek »*gyakorlati*« tudományoknak neveztetnek; melyek nem csupán a gyakorlat befolyása alatt fejlődnek és attól kapják alapvető adataikat, hanem másfelől vissza is hatnak a gyakorlatra, bizonyos mértékben befolyást gyakorolnak arra. Itt különösen egyre emlékeztethetni, melyet – tekintettel tárgyainak természetére – az ethikával szorosabb kapcsolatba is hoztak. Mint a *jog* elmélete (*a jog philosophia* és a *jogtudomány* egyes ágai) a jogi élet tényeiből indul ki, azaz létező intézményeket vagy a gyakorlatban alkalmazott elveket tesz a vizsgálat tárgyává, de másfelől a jogfejlődés egyik tényezőjévé is lesz; úgy az ethika is, bizonyos föltételek mellett, az erkölcsi tudat fejlődésének tényezőjévé válik.¹⁾

Ha a tények elfogulatlan vizsgálatát mutatná, hogy

¹⁾ V. ö. *Wundt*: Logik II. Bd. IV. Abschn. 3. C. 4.

ez a hatás általában csak szűk határok között és lassan áll be. hogy a jogelmélet a jelzett irányban közvetlenebb és szembeötlőbb befolyást gyakorol; ez aligha változtatna valamit a dolog lényegén.

Bármennyire óvakodjunk is az olyan illúzióktól, melyek a mélyreható reflexiónak, az elméletnek, a jelzett tekintetben túlságos horderőt tulajdonítanak; minden hatást nem tagadhatunk meg attól.¹⁾ Itt első sorban a *vallási* erkölcsstanra utalhatunk. A medium, melyben az ethikai reflexió bizonyos eredményei általában már korán érik el azt a hatást, a vallás. Itt különösen a keresztény vallás erkölcsi alaptanaira emlékeztethetnénk, melyeknek hatását az életre és az elméletre nem kicsinyelhetjük; bármit mondjanak azok, kik csak az eszménnyel ellenkező viszonyokra tekintenek, de megfedkeznek azon átalakító befolyásról, melyet ama tanok sok irányban gyakoroltak. Másfelől azonban, a jelzett tekintetben, a vallási problémák megoldására nem vállalkozó philosophiai elméletektől sem tagadhatunk meg minden hatást. Nem ignorálhatjuk hatásuknak azon jeleit, melyek a vallási, jogi és társadalmi életben, az erkölcsi ítéletek és eszmék alakulásában, szóval az általános erkölcsi tudat különböző nyilatkozataiban mutatkoznak.

De bármiként Ítéljük meg azt a gyakorlati hatást, arról nem szabad megfedkezünk, hogy az erkölcsi élet fényének elfogulatlan vizsgálatánál általában bizonyos *követelményekre* akadunk, melyeken az emberi törekvés egyes irányaira vonatkozó concret becsítéletek alapulnak, és hogy, az elméleti reflexió az erkölcsi élet tapasztalatainak feldolgozásánál bizonyos *normák* megállapításához vezet. Épen ez a körülmény az, mely itt lényeges jelentőséggel bír és az ethikának helyét a tudományok országában kijelöli.

Az általános alapelvek, melyeket az elmélet formuláz, értelmez és igazol, melyekre az az erkölcsi élet gyakorlatában kifejlődő concret követelményeket visszavezeti, úgy mint azon speciális határozatok vagy elvek is, melyekhez a deductió

¹⁾ V. ö. »Einige Gedanken über Ziele und Wege der Ethik.« Zeitschrift für Philosophie. 89. Bd.

útján jut, *normativ elvek*. A *norma agendi* fogalma az ethikai elvtanban és az alkalmazott etikában egyaránt mellőzhető. E fogalom a *morál* fogalmának lényeges eleme, és mint ilyen, nem eliminálható a morál elméletéből.

Normák esetről esetre különféleképp fejeztetnek ki. A mennyiben végelemzetben bizonyos igény forog szóban, in specie rendszeren imperatív alakot öltenek.

Az ethikai normának kiváltképen, teljes mértékben, épen az *imperatív* alak felel meg.¹⁾ Mert az ethikai norma lényegében *norma agendi*; t. i. akaratirányokra és cselekvésmódokra vonatkozó elv. Itt nem csupán valamely minta felállítása forog szóban, melynek elfogadása tetszésünket vagy tetszésünk megtagadását eredményezi; hanem az ember tetteinek, akaratának, érzületének megítélése. E megítélés tendenciája különbözik az *aesthetikai* ítéletétől.²⁾ Az erkölcsi elítélés vagy rosszalás tendenciáját épen az magyarázza, hogy az ethikai norma egyenesen megköveteli bizonyos feladatok kivitelét, egyenesen kötelez bizonyos irány követésére.

Épen az ilyen elvek jogosultsága az etikában az, a mit alkalmilag elvittak. Nem ismerték el ezen a téren kötelező szabályoknak a jogosultságát. Tekintve, hogy olyan szabályokról van szó, melyek bizonyos kötelezettséget állapítanak meg, arra utaltak, hogy azoknak föltételét bizonyos függetlenségi viszony képezné, és fölvetették az illető szabályok jogcímére és eredetére vonatkozó kérdést. Mily forrásból erednek és mily alapon állítatnak fel a szóban forgó követelmények? Mily hatalom az, mely itt követel, parancsol és kötelez? Néha gúnyos sajnálattal constatálták, hogy azok, kik itt a kérdéses elvekre reflektálnak, multhatatlanul végzetes dilemmába keverednek. Arra utaltak, hogy ezek kénytelenek vagy a különböző kényszereszközökkel rendelkező *állami* hatalomnak határozataira (a fennálló jogi rendre) vagy egyenesen a kinyilatkoztatásra (*vallástani* szabványokra) recurrálni, és

³⁾ *Wundt*: Ethik p. 8. (»... als jener Charakter des Befehls, welchen jede Norm zukünftigen Handlungen gegenüber besitzt, den ethischen Normen vermöge ihrer Beziehung auf die praktische Willensfähigkeit vorzugsweise zukommt.«) TL o. III. 4. C.

²⁾ V. ö. *Cohen*: Kants Begründung der Ethik. II. Theil. I. A. 2. C.

hogy ez által az etlikát önálló tudományos elméletnek a jelleméből kivetköztetik.¹⁾

Igaz, hogy a gúnyolódok nem vizsgálják elég tüzetesen azt a kérdést, ha vájjon más eshetőség itt nem merülhet-e fel; ha vájjon nem érvényesülhetnek-e, adott feltétek (bizonyos pszichologiai és társadalmi feltétek) alapján, – a jelzett határozatok és szabványok körén kívül is – olyan normák, melyek az emberi törekvések megítélésénél zsinórmértékül szolgálnak?

Ha az emberi közösségek életének bizonyos tényeit (az erkölcsi életnek fenn érintett tapasztalatait) kellő figyelemre méltatják; talán észreveszik, hogy, eltekintve a kiemelt tényezőktől, vannak hatalmak, melyek a társas kötelekekben élő ember akaratára többé-kevésbé jelentős (ámbar nem mindig egész jelentőségében méltatott) befolyást gyakorolnak. Ha nem ignorálják azt a körülményt, hogy bizonyos feltétek alapján olyan szempontok vagy elvek is kifejldnek, melyek fennálló intézmények és szabványok (különösen a létező jogi rend némely részének) bírálatára szolgálnak és esetleg azok átalakítására ösztönöznek; ha meggondolják, hogy amaz elvek alapján a kérdésben forgó szabványok által el nem tiltott cselekvésmódok is elítéltetnek, a tartozás vagy a kötelezettség fogalmát talán nem eliminálták volna a morál elméletéből. Ha a fenn érintett tényeket előítélet nélkül vizsgálják, alighanem belátták volna, hogy a *tartozás* fogalma szoros kapcsolatban van az erkölcsi *norma* fogalmával. Az ethikai norma mint *norma agendi* megköveteli a törekvésnek bizonyos irányát; tartozást, *kötelezettséget* állapít meg. Az, a ki ilyen normát – eltekintve az imperatív alaktól – a dolog lényegében egyáltalán nem ismerne el, minden erkölcsi kötelezettséget is tagadhatna. De a morál elméletében, mely - az egyik vagy a másik alakban – bizonyos *normák* rendszerét adja elő, a *tartozás* fogalma is elmellőzhetetlen.

Mire concludál az olyan okoskodás, mely e fogalmat kizárja?

Valóban, sajtáságos dologról van itt szó; olyan morál-

¹⁾ *Schopenhauer*: Grundlage der Moral. II., III.

ról, mely nem ismer tartozást és nem állapít meg kötelességet; olyan morálról, melynek a törvényei nem tartalmazznak követelményeket, azaz nem parancsolnak semmit és nem köteleznek senkit – habár a nevében emberi törekvések becsé fölött ítélnék. Itt néha csak arról feledkeznek meg, hogy ez nem lényegtelenül különbözik attól, a mit általában *morálnak* neveznek; hogy az olyan elmélet, mely tántoríthatatlan következetességgel a jelzett irányban haladna, a morál lényegét, az erkölcsi Ítéletek és elvek jellemző sajátságait nem világitaná meg.

Érv gyanánt itt természetesen nem lehet azt felhozni, hogy nem csekély (különösen a régibb időkben) azon (a gyakorlati philosophia körébe vágó) elméletek száma, melyekben a kötelezettség fogalma nem szerepel mint alapfogalom, vagy annak etnikai jelentősége nem képezi tüzetes méltatás tárgyát. Nem csodaszerű vagy kizárólag ezen a téren előforduló dolog, hogy valamely fogalomnak vagy elvnek alapvető jelentősége csak a tudományos reflexiónak egy későbbi stádiumában talál alapos méltatásra. Másfelől e méltatásnak elmaradása még nem jelenti a kérdéses fogalom vagy elv abszolút, céltudatos kizárását.

Nem tekintve, hogy amaz elméletek sorában oly tanokat látunk, melyek, tekintettel bizonyos czélokra, utasításokat adnak, (és így mégis bizonyos követelményeket állítanak fel); azt veszszük észre, hogy az az elvi kizárás kivételes jelenség, mely bizonyos sophisticus tanokban és jelszavakban is többé-kevésbé határozott kifejezést nyert.¹⁾ Ezen felfogásnak aggálytalan, erélyes keresztülvitele a legújabb időkben oly haladás, melyben azok, kik az u. n. morálskepticismus egyoldalú érvelései és elhamarkodott következtetései előtt meghajolnak vagy *Schopenhauer* apodiktikus állításaira esküdnek, gyönyörködhetnek; melyet azonban az erkölcsi élet tényei és az erkölcsi tudat mesterkéletlen nyilatkozatai nem szentesítenek. Még a modern élet némely szomorító jelenségeire (a kötelességtudat gyengülésére stb.) vonatkozó

¹⁾ V. ö. *Th. Ziegler*: Geschichte der Ethik. I. B. 3., 4. O. – *Laas*: Idealismus und Positivismus. II. B.

panaszokban is erkölcsi kötelezettségek elvi elismerése nyer kifejezést. Épen ez alapon ítéljük el a kérdéses bajokat.

Néha arra is utaltak, hogy a tökéletes erkölcsösséget nem a *kötelesség* teljesítése és a *tartozás* tudata vagy érzelme jellemzi; hanem az akaratnak egy állandó tulajdonsága, a közvetlen hajlandóság jó tettekre; oly *természeti hajlam*, mely mindenestre, közvetlenül, minden aggály és minden küzdelem nélkül, eltalálja a helyes utat. Arra utaltak, hogy az erkölcsösség országában a legmagasabb polczon *érzület* áll, mely természeti szükségszerűséggel, mintegy ösztönszerű biztossággal (minden kétely és belső küzdelem nélkül, minden nehézség és tulaj donképi áldozat nélkül) valósítja meg a jót.

E nézet keresztülvitelében túlzó és teljességgel jogosulatlan állításokat is kockáztattak; de a nézet alapjában nem nélkülöz minden jogosult elemet. Érdekes, hogy épen az a gondolkozó, a ki ethikai elméletében a kötelesség eszméjének apotheozisát nyújtotta és a kinek alapnézete ellen alkalmilag amaz érv éle irányult, t. i. *Kant*, bizonyos tekintetben igazat ad a jelzett nézetnek; midőn elismeri, hogy a kérdésben forgó erkölcsi fogalmak *nem* alkalmazhatók az *erkölcsi tökélyre* vagy arra, a mit ő szent akaratnak nevez. Csakhogy, *Kant* felfogása szerint, melyet e tekintetből ethikai pessimismusnak is neveztek, emberek mint véges lények, mint érzéki lények, általában *nem* jutnak ezen erkölcsi tökély birtokába!

Kant megengedi, sőt teljes határozottsággal hangsúlyozza, hogy azon késztetésnek, mely a *tartozás* tudatában rejlik, nem volna értelme és jogosultsága olyan lényre nézve, mely az erkölcsi *tökély* magaslatán áll; olyan lényre nézve, melynek akarata *szent*, azaz természettől, közvetlenül, egyes egyedül a jóra irányul. Ő olyan lényre gondol itt, melynek egyáltalán nem kell erkölcsi követelményekkel ellenkező (vagy azoknak teljesítését hátráltató) impulsusokat legyőznie, mely nem ismeri a hajlamok összeütközését, alantab és magasabb céloknak a conflictusát. Olyan lényre gondol, melynél a jó megvalósítása egyáltalán nem igényel önvizsgálatot, önfegyelmézést, küzdelmet, önmegtágadást vagy áldozatot.

De *Kant* azt tartja, hogy ilyen erkölcsi constitutio

nem emberi, hanem *isteni* tulajdonság; hogy ez eszmény földi lények életének korlátai között nem realizálható; hogy ama küzdelmektől és *conflictusoktól* teljesen, véglegesen fölmentetteknek a legjobb emberek sem tekinthetők. Ő azt tartja hogy az emberi törekvés általános föltételeinek – erkölcsi tekintetből – kiváltképen a *tartozás* és a *kötelesség* fogalmai felelnek meg; hogy, tekintettel ama föltételekre, a kötelezettséget megállapító elveknek, a kötelességteljesítésnek, a kötelességérzelemnek és kötelességtudatnak a legnagyobb erkölcsi jelentőséget kell tulajdonítani; hogy e szerint a tartozás vagy kötelezettség fogalmát ethikai alapfogalomnak kell tekinteni.¹⁾

Úgy látjuk, hogy az utóbbi követelmény (melynek keletkezési föltételt az adott esetben nyomozni itt nem képezi feladatunkat) egy helyes alap gondolatot tartalmaz. Másfelől korántsem ignoráljuk a *Kant* tana levezetésének, indokolásának, rendszeres kivételének azon fogatkozásait, melyek tudományos szempontból alaposan kifogásolhatók. Elismerjük különösen azt is, hogy *Kant* bizonyos tulajdonságok (nevezetesen bizonyos természeti hajlamok és érzelmek) jelentőségé-

¹⁾ L. *Kant*: Kritik der praktischen Vernunft. I. Th. I. Buch. 3. Hauptstück. »Es ist von der grössten Wichtigkeit, in allen moralischen Beurtheilungen auf das subjective Princip aller Maximen mit der äussersten Genauigkeit Acht zu haben, damit alle Moralität der Handlungen in der Nothwendigkeit derselben *aus Pflicht* und aus Achtung vor dem Gesetz, nicht aus Liebe und Zuneigung zu dem. was die Handlungen hervorbringen sollen, gesetzt werde. Für Menschen ... ist die moralische Nothwendigkeit Nöthigung, d. i. Verbindlichkeit, und jede darauf gegründete Handlung als Pflicht, nicht aber als eine von uns selbst schon beliebte Verfahrungsart vorzustellen.« »Das moralische Gesetz ist nämlich für den Willen eines allervollkommensten Wesens ein Gesetz der Heiligkeit, für den Willen jedes endlichen vernünftigen Wesens ein Gesetz der *Pflicht* ...« – »Pflicht und Schuldigkeit sind die *Benennungen*, die wir allein unserem Verhältnisse zum moralischen Gesetze geben müssen.« »Die sittliche Stufe, worauf der Mensch . . . steht, ist Achtung vor dem moralischen Gesetz. Die Gesinnung, die ihm, dieses zu befolgen, obliegt, ist, es aus Pflicht, nicht aus freiwilliger Zuneigung ... zu befolgen, und sein moralischer Zustand, darin er jedesmal sein kann, ist Tugend, d. i. moralische Gesinnung *im Kampfe*, und *nicht Heiligkeit* im vermeintlichen *Besitze* einer völligen Reinheit der Gesinnungen ...«

nek – ámbár alkalmilag elismeri azoknak jótékony hatását nem szolgáltat teljes igazságot. Megengedjük, hogy ő, az eudaimonisticus felfogástól való idegenkedésében, túlzásoktól nem riad vissza. Nem feledkezünk meg azon (gyakran idézett) hyperbolicus mondásokról, melyekben *Kant* épenséggel ítéletet mond ama tulajdonságok felett; azon paradox állításairól, melyek ismételve a legélesebb bírálat, sőt a satyra tárgyát képezték.¹⁾ Ámbár másfelől úgy látszik, hogy a legélesebb bírálatokba félreértések s ferdítések csúsztak be.

Egyébiránt itt voltaképen az forog most kérdésben, ha vájjon »kötelesség«, »tartozás«, »kötelezettség« stb., erkölcsi fogalmak-e, a morál elméletébe tartozó fogalmak-e? Az a kérdés, ha vájjon itt olyan elvekre akadunk-e, melyek az emberi törekvésnek bizonyos irányát követelik, melyek a helyeslést ez iránynak a követésétől teszik függővé és illetén módon tartozást vagy kötelezettséget állapítanak meg?

Ez pedig egy quaestio facti, melynek az érdemét már elintézték az előbbi fejtegetések. Ennek helyes eldöntésétől szükségképen eltérít oly felfogás, mely nem reflectál az erkölcsi életben kifejlődő gyakorlati elvek sajátlagos irányzatára.

A jelzett felfogás hivei rendszerint nem veszik figyelembe, hogy általában, midőn bizonyos *tulajdonságokat* erkölcsi tekintetben minősítünk, (midőn bizonyos hajlamoknak erkölcsi becsét tulajdonítunk, vagy bizonyos sajátságokat ére-nyeknek ismerünk el), eo ipso bizonyos *követelményre* vagy *normára* utalunk. A suppositió, melyből a *becs* megállapítása-

¹⁾ Ezekre reflectál *Schiller* az ismeretes két epigrammában (»Gewissenskrupel und Entscheidung«); ezekre vonatkoznak a kritikusok és történetírók éles ítéletei. L. p. o. *Windelband*, Geschichte der neueren Philosophie. II. Bd. – *Schopenhauer* épenséggel a szeretetlenség apoteosisát és a tapintatlan erkölcsi pedantismus mintaképét látja a kérdéses fejtegetésekben, melyek »az igazi erkölcsi érzelmet felláztatják.« (»Diese das ächte moralische Gefühl empörende Behauptung.«) Lásd Grundlage der Moral. II. §. 6. – Egyébiránt, tüzetes és elfogulatlan vizsgálathoz azt veszszük észre, hogy a satyra és a kritika szemrehányásai nagyrésztben túllétek a czélon. Már *Fischer* utalt arra, hogy itt félreértések és ferdítések forognak fenn. L. *Kuno Fischer*, Geschichte der neueren Philosophie. 3. Aufl. IV. Bd. Immanuel Kant und seine Lehre, 2. Theil. p. 109. s.

nál vagy elismerésénél kiindulunk, bizonyos követelmény vagy *norma*. A kérdéses tulajdonságokat azért tüntetjük ki, azért nevezzük erkölcsi becsű tulajdonságoknak (erényeknek a szó szoros értelmében), mert azok bizonyos *követelmények* teljesítésére képesítenek s buzdítanak.¹⁾

A kérdéses tulajdonságok az emberi törekvésnek oly irányait eredményezik, melyek bizonyos követelményeknek megfelelnek és melyek (mint ezeknek megfelelők) nagyrabecsültetnek, helyeseltetnek. Ehhez képest nagyrabecsüljük azon jellemeket, melyekben ama tulajdonságok mutatkoznak; másfelől pedig elítéljük, rosszaljuk azokat, melyekben a kérdéses tulajdonságokat nem találjuk vagy azokkal ellenkező sajátosságokat veszünk észre. A tulajdonságok és jellemelek megítélésénél a jelzett követelményekből vagy igényekből indulunk ki. Az elítélés vagy rosszalás azon a supposition alapú, hogy az illető ember a kérdéses irányt követni *tartozik*, hogy azon irány követése *kötelesség*. A jellemtulajdonságok döntő fontosságára hivatkozás által nem szabadulhatunk meg a *tartozás* vagy kötelezettség fogalmától. Az *erény* fogalma, mint szorosan erkölcsi fogalom, nem zárhatja ki és nem pótolhatja a *norma* és a *kötelesség* fogalmát. E fogalmak összetartoznak.²⁾

¹⁾ Ide tartozik Gizycki következő megjegyzése is (Moralphilosophie V. Abschnitt): »Die Tugend verhält sich zur Pflicht, wie die dauernde Eigenschaft sich zur einzelnen Handlung verhält oder das beständige Wollen zum Sollen. Die Tugend ist eine Geneigtheit, pflichtgemäss zu handeln.«

²⁾ Erre a legújabb idöben különösen *Wundt* utalt, a ki találóan jellemzi a szóban forgó fogalmak belső kapcsolatát. E fogalmak kölcsönös viszonyának fejtegetése nem utolsó érdeme *Wundt* ethikai munkájának. (L. Ethik, III. 4. 0. 1. d.). »Ja, die frühesten Versuche gehen sogar an der *imperativen* Form der sittlichen Normen achtlos vorüber, indem sie lediglich die verschiedenen Richtungen des sittlichen Wollens in gewissen *Allgemeinbegriffen* zusammenfassen, die aus der Beobachtung der concreten Thatsachen abstrahirt sind ...» p. 472. »Aehnlich wie wir das logische Identitätsaxiom in den Begriff der Selbstidentität umwandeln ... so können wir etwa aus dem sittlichen Gebot »Du sollst dich selbst achten« einen Begriff der *Selbstachtung* bilden.... So viel sittliche Normen, so viel fundamentale Pflichtbegriffe gibt es. Wird aber die Ausübung der Pflicht als eine bleibende Eigenschaft gedacht, so wird, diese Ausübung zur *Tilgend* ... Beide unterscheiden'sich durch den secundären

Midőn a *kötelesség* fogalmát – tekintettel a vallás és a jog terén megállapított kötelességekre – a *vallási* és *jogi* fogalmak körébe utasítják és egyúttal a *morál* köréből föltétlenül kizárják, általában minden közösség és kapcsolat megszakítására látszanak súlyt fektetni. A tárgyak és szempontok elkülönítését az elméletben nem kifogásolhatnók. In specie elismerhető, hogy egy immanens problémák tárgyalására szorító etnikai elmélet feladatához nem tartozik a vallástan sajátlagos problémáinak megoldása. Másfelől a jogtudomány speciális feladatai sem tartoznak ide. Ámde itt arról van szó, hogy némelyek amaz elméleti elkülönítés keresztülvitelében teljesen megfelelnek azon kapcsolatról is, mely a reális erkölcsi életben észlelhető; hogy néha épen ezen, az életben képződő kapcsolatnak tudata is csaknem teljesen veszendőbe megy.

A ki itt minden érintkezési pont, minden közösség elismerését megtagadni és ez alapon bizonyos fogalmaknak csoportját kizárni hajlandó; az nagyon is szűk határok közé szorítja a *morál* országát, az figyelmen kívül hagyja az erkölcsi életnek jelentős tapasztalatait, melyeket az erkölcsi fejlődés tényeit vizsgáló gondolkodók (kiváltképen a legújabb időben) számba vettek.¹⁾

Ha ama tényeket beható figyelemre méltatjuk, nem feledkezhetünk meg arról, a mit a jelzett álláspont védői itt nem vettek számba; arról, hogy *vallás* és *jog* is az *erkölcsi* élet fényeihez, az erkölcsi fejlődés tényezőihez tartoznak, hogy a vallásnak és a jognak is van *erkölcsi* tartalma; *hogy erkölcsi*

Gesichtspunkt, dass bei der *Pflicht* die unmittelbare Befolgung der Norm ... bei der *Tugend* die habituelle Eigenschaft... in Frage steht... In der Tugend ist die Pflicht zur lebendigen Wirklichkeit geworden.« p. 475. s. – Egyébiránt megjegyzendő, hogy Wundt is a *norma* fogalmát tekinti a primár, alapvető jelentőségű fogalomnak, id. h. p. 473. (»In der That ist dieser Vergleich auch insofern zutreffend), als die *Normen* zweifello das frühere sind. Unser sittliches Handeln steht unmittelbar nur unter dem Einfluss jener Gebote und Verbote ...« p. 476. »In alle dem gibt sich die *primäre* Natur der Norm und die in Vergleich damit *secundäre* der Pflicht- und Tugendbegriffe zu erkennen.«

¹⁾ Így P. Wundt is. L. *Wundt*. Ethik. I. 2. C. Die Eeligion und die Sittlichkeit; III. C. 4.; és egyebütt.

szempontok és eszmék vallásban és jogban is érvényesülnek. Minden érintkezési pont, minden közös elem elvitatása vagy kizárása, e szerint, egyáltalán nem tekinthető jogosultnak. Mint a *norma* fogalma, úgy a *kötelezettség* fogalma is egyfelől vallásban és jogban szerepel; de másfelől a *norma agendi* fogalma és annak tartozékai a morálnak elmellőzhetetlen elemei is.

A kötelesség fogalma etnikai alapfogalom. Ez alapfogalom alkalmazása szükségesnek mutatkozik a gondolkodás mindazon köreiben, melyekben erkölcsi tartalmú eszmék, szabványok, javak forognak kérdésben. De az általános alapfogalom, mutatis mutandis, különböző szempontokból determináltatik.

Ámde, talán hiába igyekeznénk azokat meggyőzni, kik – tekintettel tapasztalati alapon vizsgált emberi viszonyokra – csak *jogi* határozatokban gyökerező kötelezettségeket ismernek el; kik azt tartják, hogy ott, a hol kötelezettségek forognak szóban, minden okvetetlenül a »*do ut des*« elvén alapul; hogy minden kötelezettség elmaradhatatlanul a szó szoros értelmében jogokat ad; hogy esetleg (ama kapcsolat felbonthatatlanságánál fogva) a kérdéses jogok élvezetének lehetőségével minden kötelezettség is megszűnik. Talán semmiképen sem ngathatjuk meg azoknak az erős hitét, kik *Schopenhauer* apodiktikus nyilatkozataiban az erkölcsi életbölcseiség quint-essentiáját találják és teljes meggyőződéssel ismétlik a mester ama szép szavát: hogy senki sem vállal el kötelességet *ingyen*; hogy a kötelesség elismerése és teljesítése szükségszerűleg mindig csak tekintettel bizonyos *compensatióra* (t. i. más akarat által megszabott büntetésre vagy jutalomra) létesül.¹⁾

¹⁾ *Schopenhauer*, Grundlage der Moral. §. 4. »Eben weil keiner eine Pflicht unentgeltlich übernimmt, gibt jede Pflicht auch ein Recht... Die Fassung der Ethik in einer *imperativen* Form, als *Pflichtenlehre* ... stammt mit sammt dem *Sollen*, unleugbar nur aus der theologischen Moral und demnächst aus dem Dekalog. Demgemäss beruht sie wesentlich auf der Voraussetzung der Abhängigkeit des Menschen von einem andern, ihm gebietenden und Belohnung oder Strafe ankündigenden Willen ...« TL o. §. 17. »Darum giebt jede Pflicht ein Recht; weil Keines sich ohne ein Motiv, d. h. hier, ohne irgend einen Vortheil für sich, verpflichten kann.« Egyébiránt *Schopenhauer* maga is érzi, hogy e felfogás követke-

Végelemzetben mindig csak az erkölcsi életnek fenn érintett jelenségeire utalhatnánk. Azt, a ki ama jelenségeket egyáltalán nem látja; azt, a ki azokat egyszerűen tagadja vagy mint jelentéktelen dolgokat ignorálja; azt, a ki ama tények nyelvét nem érti, természetesen nem győzőnk meg.

Végül talán, in concreto, arra utalhatnánk, hogy az erkölcsi élet gyakorlatában a *tartozás tudata* beáll ott is, a hol jutalom vagy büntetés nem szabott meg; hogy oly *kötelességek* is elismertetnek, melyek jogi szabványokban s intézményekben nem foglaltatnak; hogy ily kötelességek *compensatióra* (a szó közönséges értelmében vett büntetés és jutalomra) való tekintet nélkül teljesítetnek. Talán a *kötelességtudat* és *kötelességérzelem* concret példáira utalhatnánk; olyan törekvésekre, melyek tulajdonképen csak a lelkiismeret ítéletében találunk (a mennyiben az illető esetekben egyáltalán szólhatnánk compensációról!) bizonyos belső compensációt. E tények elismerése nem egyszer nyert határozott kifejezést az erkölcsi tudat nyilatkozataiban, concret erkölcsi ítéletekben.

Igaz, hogy másfelől épen azt állították, hogy a bővebben kifejtett felfogás a kérdéses tapasztalatok téves értelmezésén alapú; hogy az említett törekvések és a jellemzett érzület a gyakorlatban ily alakban nem fordulnak elő; hogy amaz ítéletek egy *optimisticus* feltevésből indulnak ki. Megjegyezték (és e megjegyzés a sokszor megtámadott *Kantnak* egy ismeretes észrevételére emlékeztet),¹⁾ hogy a tapasztalásban ama törekvésnek és amaz érzületnek eseteit minden kétséget kizáró bizonyossággal nem lehet kimutatni.

De ha e tekintetben valóban nem szerezhetnénk szemlé-

zetes keresztülvitele bizonyos nehézségekbe ütközik; így p. ott, a hol a szülei kötelesség kivételes jellegére utal.

¹⁾ L. *Kant*, Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. II. Abschn. (»Vielmehr, wenn wir auf die Erfahrung vom Thun und Lassen der Menschen Acht haben, treffen wir häufige und, wie wir selbst einräumen, gerechte Klagen an, dass man von der Gesinnung, aus reiner Pflicht zu handeln, so gar keine sicheren Beispiele anführen könne ... In der That ist es schlechterdings unmöglich, durch Erfahrung einen einzigen Fall mit völliger Gevissheit auszumachen, da die Maxime einer sonst pflichtmässigen Handlung lediglich auf moralischen Gründen und auf der Vorstellung der Pflicht beruht habe.«)

leti bizonyosságot, *egy*t a tények elfogulatlan vizsgálata mellett nem tagadhatunk; és ez az, hogy az erkölcsi tudatban tényleg kifejlődik ama törekvésnek és amaz érületnek az *eszménye*, mely azután erkölcsi ítéletekben zsinórmértékül szolgál. Nem tagadhatjuk, hogy – a jogalkotás körén kívül – kifejlődnek *követelmények*, melyek (tekintettel bizonyos viszonyokra és célokra) oly eljárást szabnak elő, mely tulajdonképi compen'sátióra nem tart igényt, mely nem számít jutalomra vagy hátrányok elhárítására. Tagadhatatlan, hogy a jelzett szempontoknak megfelelő *eszmények* alakulnak, melyekre az erkölcsi Ítélésnél tekintettel vagyunk és melyek ennél fogva törekvéseinknél szemünk előtt lebeghetnek. És ez itt a döntő.

Ámde, nem végzetes eredmény-e az, melyhez így jutnánk? Nem rontanók-e le a morál elméletének hitelét, ha bevallanók, hogy itt végelemzetben *eszményekről* van szó? Vagy talán elejthetjük azt a nézetet?

Mi tagadás benne? Elismerjük – mint ezt, épen a legújabb időben, különböző álláspontokon álló gondolkodók határozottan elismerték – hogy ezen a téren is *eszmények* forognak kérdésben.¹⁾ De nem tartunk attól, hogy ez az ethikai elméletnek jelentőségén csorbát ejtethetne. Az erkölcsi életben, a morál országában, az erkölcsi ítézés és az erkölcsi törekvés terén, eszményekre akadunk. Ezeket a morál elmélete sem mellőzheti.²⁾

Talán majd azt mondják, hogy a tudományos vizsgáló-

¹⁾ V. ö. *Herbart, Analyt. Beleuchtung des Naturrechts und d. Moral.* §. 155.; *Steinthal, Allgemeine Ethik.*; *Herbert Spencer, The data of ethics* §§. 105., 160. és egyebütt; *Wundt, Ethik* III.

²⁾ Itt említést érdemel egy tartalmas tanulmány, mely az eszmény jelentőségét a tudományban és in specie az ethika terén tüzetesen méltatja. L. *Paulhan: Le devoir et la science morale.* (Revue philosophique de la Prance et de l' étranger 1886.) Ez író épen az ethika tárgyának eszményi jellemére fekteti a legnagyobb súlyt. » ... en somme c'est dans l'idéal que se font les recherches de la morale,« id. m. I. »Le devoir est pour nous la logique dans les actes, en appliquant le nom de logique aux lois ideales qui déterminent non seulement les conditions du raisonnement juste ... Le devoir moral ainsi compris est un ideal et un ideal souvent irréalisable.« id. m. II.

dás tárgyát csak tények képezhetik. De azok, kik ezen alapon az eszmények föltétlen kizárását követelnék, megfeledeknének arról, hogy az eszmények is *tények*, és pedig a szellemi élet igen jelentős tényei. Megfeledeknének arról, hogy épen a szóban forgó eszmények az erkölcsi fejlődés legjelentősb tényezői, mozgató erői.

Erkölcsi törvények általában bizonyos *eszményeiére* utalnak vagy eszményeket foglalnak magokban. Normatív jellemők összefügg eszményi jellemőkkel.

Ismételve hangsúlyoztatott, hogy ama törvények jelentőségén nem ejt csorbát az az észrevétel, hogy a gyakorlati törekvés tényleges irányai számtalan esetben eltérnek azoktól vagy ellenkeznek azokkal. Találóaan jegyeztetett meg, hogy ama törvények igazi jelentőségén megszegésök sokféle esetei szintűgy nem változtatnak, mint a helytelen Ítézés és következtetés meg nem számított esetei a logikai törvények jelentőségén.¹⁾ A törvények mind a két téren nem formulák, melyek bizonyos jelenségeknek okkapcsolatát határozzák meg; hanem *normák*, melyek, tekintettel emberi célokra, bizonyos eljárást szabnak elő, melyek feladatokat tűznek ki és végelemzetben nem befejezett tényekre, hanem megvalósítandó eszményekre utalnak.²⁾ Mind a két téren valóban eszmények állítatnak fel, melyeknek megvalósítása, vagy – ha azok végtelen feladatok – legalább megközelítése követeltetik.

Úgy látszik, mintha, bizonyos divatos áramlatok és jel-szavak befolyása alatt, épen a legújabb időkben sokan megfeledekeztek volna az eszményeknek igazi jelentőségéről; mintha, e jelentőség elhomályosítása következtében, a szellemi törekvés különböző köreiben azoknak száműzését tekintették volna

²⁾ Epen a legújabb időben ismételve utaltak ezen parallelismusra. V. ö. *Liebmann*, Zur Analysis der Wirklichkeit III.; *Paulhan*, Le devoir et la science morale II.

³⁾ *Paulhan* különösen orvostudományi szakok analog nézpontjára utal és azt hangsúlyozza, hogy a kérdéses esetekben is tények s törvények forognak szóban, (id. m. II.) »Cependant la morale ne peut se distinguer de la psychologie et de la sociologie, comme l'hygiène ne peut se distinguer de la physiologie, et la thérapeutique de la pathologie, que par la recherche d'un idéal. Les sciences de l'idéal comme les sciences du réel, n' étudient d' ailleurs que des faits et des lois.«

a legfontosabb feladatnak; mintha, bizonyos materialisticus és pessimisticus dogmák befolyása alatt, azt hinnék, hogy itt csak káros illúzióktól és álmoképektől való megszabadulás forog szóban. Még a művészet országából is száműzni szeretnék az eszményeket azok, kik nem tartanak attól, hogy e terv következetes keresztülvitele megszenteltelenítene azt, (amennyiben minden eszménynek föltétlen elejtése és száműzése után tulajdonképi művészi alkotás egyáltalán még lehetséges volna). Sokan nem veszik észre, hogy e téren sokáig magasztalt eszmények *ellen* is rendszerint más eszmények (jóllehet talán kevésbé magasztos, vagy téves nézetekben gyökerező eszmények) nevében küzdenek. Többnyire pedig megfélekednek arról is, hogy ama súly tehertől teljességgel és véglegesen csak az emberi kedély legbecsesebb sajátságainak elvesztése által szabadulhatnánk meg.

És ha van egy ország, melyből csak az emberi kedély mélyében rejlő javak végromlása számúzhetné az eszményeket, ez a *morál*. Csakhogy ez épen a morál megsemmisülése volna.